

NUMER 68
WARSZAWA
GRUDZIEŃ 2017

KOZACY PUTINA

FOLKLOR, BIZNES CZY POLITYKA?

Jolanta Darczewska

© Copyright by Ośrodek Studiów Wschodnich
im. Marka Karpia / Centre for Eastern Studies

Redakcja merytoryczna
Adam Eberhardt

Redakcja
Anna Łabuszewska

Współpraca
Halina Kowalczyk, Katarzyna Kazimierska

Opracowanie graficzne
PARA-BUCH

DTP
GroupMedia

Zdjęcie na okładce
Yarlander, shutterstock.com

WYDAWCA

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia
Centre for Eastern Studies

ul. Koszykowa 6a, Warszawa
Tel.: + 48 /22/ 525 80 00
Fax: + 48 /22/ 525 80 40
osw.waw.pl

ISBN 978-83-65827-17-3

Spis treści

TEZY /5

WPROWADZENIE /8

WSTĘP /11

I. CHARAKTERYSTYKA KOZACTWA W ROSJI: PODSTAWOWE POJĘCIA /12

1. „Stan kozacki” we współczesnej Rosji /12
2. Status prawny kozactwa – „kozacka służba państwowa” /17
3. „Wojska kozackie” /23
4. „Komponent kozacki” jako przedmiot nauczania i polityki państwa /30

II. INSTYTUCJONALIZACJA KWESTII KOZACKIEJ /42

1. Strategiczne cele Kremla /42
2. Instytucjonalny system zarządzania kozactwem /49

PODSUMOWANIE /58

TEZY

- W rosyjskiej narracji na temat kozactwa nagminnie wykorzystywana jest retoryka socjotechniki. Socjotechnice służą historyczne pojęcia, w rodzaju „stan kozacki” czy „kozactwo rejestrowe”. Nacechowanymi funkcjonalnie pojęciami są także „kozacka służba państwowa” oraz „komponent kozacki”. Pojawiają się one w różnych kontekstach (wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży, tzw. społeczeństwa obywatelskiego Rosji i jego rzekomo tradycyjnych wartości konserwatywnych, kształtowania postaw proobronnych, rezerwy mobilizacyjnej, społecznego czynnika walki z nowymi zagrożeniami - kulturowymi, informacyjnymi, nielegalną migracją itp.). Tego rodzaju pojęcia są produktem kremlowskiej technologii politycznej: kształtując militarną organizację społeczeństwa i jego postawy konfrontacyjne, nie tyle opisują rzeczywistość, ile ją kreują.
- Status prawny współczesnego rosyjskiego kozactwa, zwanego także neokozactwem, sytuuje je w ramach „trzeciego sektora”: organizacji pożytku publicznego. Służy to podkreśleniu jego zdolności do samoorganizacji. W rzeczywistości wojskowe stowarzyszenia kozackie mają dziś niewiele wspólnego zarówno z oddolnymi inicjatywami społecznymi i sektorem pozarządowym, jak i ze stowarzyszeniami folklorystycznymi i rekonstruktorskimi. Ich podstawowymi wyróżnikami są podporządkowanie się Kremlowi i wymiana świadczeń (służba w zamian za koncesje i kontrakty). Jest to rezultat długotrwałej polityki Kremla, która doprowadziła do przekształcenia spontanicznego ruchu społecznego w ruch sterowany odgórnie.
- Ze względu na sprzyjającą koniunkturę polityczną (w tym udzielane kozactwu przez Kreml koncesje w zakresie przedsiębiorczości) do organizacji kozackich ciągną

funkcjonariusze sektora bezpieczeństwa i obrony (stąd wywodzi się dominująca część elity neokozactwa), żądni rozgłosu i wpływów radykałowie oraz ludzie przypadkowi, szukający sposobu rozwiązania swych problemów finansowych. Prowadzi to do zmiany motywacji neokozactwa, zwłaszcza młodszej generacji. Dla niej neokozactwo otwiera ścieżkę kariery, bo inne są zablokowane; zapewnia łatwiejszy dostęp do wykształcenia i stabilne dochody.

- **Niedookreślony status prawny, polityczny i społeczny kozaków umożliwia Kremlowi obsadzanie ich w różnych rolach - od paramilitarnej organizacji, która ma dbać o wychowanie młodzieży w duchu patriotyzmu i posłuszeństwa obywatelskiego, poprzez rolę ochotniczej straży pożarnej i straży leśnej, rezerwy policji do profilaktyki przestępczości, walki z terroryzmem, ekstremizmem i nielegalną migracją, po rolę nieregularnych sił walki informacyjnej, sił obrony cywilnej i obrony terytorialnej. Trwałe włączenie ich do systemu bezpieczeństwa i obrony ma zapewnić zhierarchizowaną strukturę organizacyjną, podległość tzw. wojsk kozackich prezydentowi, a także sukcesywne zbliżanie ich do standardów wojskowych. Jest to głównym przesłaniem Strategii polityki wobec rosyjskiego kozactwa do roku 2020.**
- **Realizację tej strategii wyróżnia silnie zbiurokratyzowany system zarządzania rozwojem neokozactwa oraz niezdolność systemu putinowskiego do generowania nowych projektów. Te wdrażane obecnie pod hasłem samofinansowania się kozactwa powielają stare, konserwując patologie rosyjskiego systemu polityczno-ekonomicznego. Kosztami realizacji swej polityki Kreml obciążył władze regionalne: „samofinansowanie się” organizacji kozackich polega głównie na zawieraniu z nimi bardziej lub mniej zyskowych kontraktów, finansowanych przez regiony.**

- Nowa fala kozakomanii w Rosji zbiegła się ze zwrotem Kremla od wcześniej deklarowanej modernizacji Rosji w stronę tradycjonalizmu, który wyraźnie przyspieszył po wydarzeniach na kijowskim Majdanie. Sprzymierzeńcem Kremla w polityce wobec kozactwa jest Cerkiew, zaś platformą współdziałania - koncepcja „prawosławnej cywilizacji rosyjskiej”, kształtującej m.in. postawy posłuszeństwa obywatelskiego. I państwo, i Cerkiew eksploatują wizerunek kozactwa jako „wolnego stanu”, przedstawiając je jako wzór społeczeństwa obywatelskiego (co zarazem stanowi argument za istnieniem w Rosji społeczeństwa podmiotowego), a także jako nosiciela konserwatywnych wartości prawosławnych walczących ze zgnilizną Zachodu, fundamentalizmem islamskim, „piątą kolumną” i innymi zagrożeniami dla „cywilizacji rosyjskiej”.

WPROWADZENIE

Korzenie współczesnej kozakomanii w Rosji

Współczesne kozactwo rosyjskie, zwane także nekozactwem, jest w równej mierze produktem odgórnego polityki Kremla, jak i oddolnego ruchu nacjonalistycznego. Nacjonalizm kozacki wyraźnie nawiązuje przy tym do analogicznej tendencji z początków XX stulecia¹. Był on wypadkową modernizacji w sferze wojskowości, konfliktu między centrum a peryferiami, a także napięć międzystanowych w Imperium Rosyjskim (kozacy – chłopci; kozacy – nie-Rosjanie, tzw. inorodcy). Pojawiły się wówczas dwa konkurencyjne projekty kozactwa:

- 1) etniczny z akcentem na „naród kozacki” jako odrębny etnos słowiański, mający prawo do autonomii i rozwoju własnej kultury oraz
- 2) imperialny, przedstawiający kozactwo jako wierne w służbie państwu i jego prawosławnym wartościom, zorientowane na umacnianie państwowości, jako filar imperium i wielkiego narodu rosyjskiego.

Rozpad Imperium, a następnie „odkozaczenie” ZSRR i deportacje stalinowskie przekreśliły wprawdzie radykalne postulaty kozactwa etnicznego na długie dziesięciolecia, ale ich całkowicie nie wykorzeniły. Potrzeba umocnienia na nowo uświadomionej odrębności i „etniczności” uwidoczniła się ponownie pod koniec istnienia ZSRR, kiedy proklamowano Republikę Dońską, Terecką i in. oraz zapowiedziano (listopad 1991 roku) utworzenie Związku Kozackich Republik Południa Rosji.

¹ Б. Корниенко, Правый Дон и идеология национализма (1909–1914), Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, Санкт-Петербург 2013.

Pierwsze reakcje państwa rosyjskiego na separatyzm kozacki były chaotyczne i raczej symboliczne. W lipcu 1992 roku Rada Najwyższa podjęła uchwałę o rehabilitacji kozactwa dopełniającą wcześniejszą uchwałę o rehabilitacji narodów represjonowanych. Napięcia etniczne wykorzystwały natomiast władze lokalne południa Rosji, upolityczniając dążenia kozaków do przewyciężenia ubóstwa i „przetrwania we wrogim otoczeniu” (tj. podkreślając ich status „gospodarza” i specyficzne prawa do użytkowania ziemi). Podpisany w 1995 roku przez Borysa Jelcyna dekret o państwowym rejestrze stowarzyszeń kozackich w Federacji Rosyjskiej świadczył już jednak o początkach nowej polityki wobec kozactwa: zdefiniowano nie tylko wyzwania, ale i strategiczne cele państwa. Do ich realizacji przystąpiono jednak po zmianach politycznych na przełomie stuleci. Dogodne warunki do zmiany relacji państwo–kozacy stworzyła centralizacja władzy przy jednoczesnym przesunięciu akcentów w stronę rosyjskich tradycji imperialnych. Idea państwowego rejestru kozackiego nabrała konkretnych kształtów w podpisanej przez Władimira Putina w 2005 roku ustawie o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa. Otrzymała także solidną podbudowę ideologiczną: aspekt etnologiczny społeczności kozackiej zepchnięto na plan dalszy, na pierwszy wysunięto jej państwowotwórczą misję. Stowarzyszenia kozackie rozhermetyzowano, zasilono ludźmi z zewnątrz, a na czele postawiono prokremlowskich działaczy. Polityka „upaństwowiania” społeczności kozackiej nie zlikwidowała istniejących w niej podziałów. Jej radykalna, choć słabo słyszalna część nadal domaga się uznania kozaków za naród i dąży do przywrócenia ich autonomii i demokracji bezpośredniej, z rządami atamanów na czele. Zdecydowana większość osób deklarujących się jako kozacy uważa natomiast, że podobne postulaty są dziś nierealne: uczestniczy w projektach Kremla i kremlowskiej grze politycznej, licząc na ochronę interesów grupowych. Przez krytyków są one traktowane jako wspierający Putina „przebierańcy”. Do opisu tej grupy coraz powszechniej stosuje się terminy „kozactwo nowego typu” bądź „neokozactwo”.

Obecna faza mody na kozaków w Rosji wiąże się w pierwszym rzędzie z przypisaną im funkcją rezerwy mobilizacyjnej sił zbrojnych, a także z forsowanym odgórnie tradycjonalizmem. Poczynając od 2012 roku, stali się oni w oficjalnej wizji awangardą „ekologicznej” cywilizacji eurazjatyckiej oraz prawosławnych wartości konserwatywnych „rosyjskiego świata”. „Kozacki komponent” polityki Kremla, wyidealizowany w narracji państwowej, jest przedstawiany jako kotwica bezpieczeństwa i obrony Federacji Rosyjskiej, fundament społeczeństwa obywatelskiego oraz symbol narodowej trwałości. Polityka ta zdecydowanie wykroczyła poza lokalny kontekst południa Rosji, choć propagandowo nadal jest przedstawiana jako proces „odrodzenia kozactwa w jego historycznych granicach”.

WSTĘP

Proces określany jako odrodzenie kozactwa w Rosji jest skomplikowany i nie do końca zbadany. Wśród rosyjskich obserwatorów budzi ono skrajne opinie: przez część jest traktowane jako marginalne zjawisko społeczne, folklor polityczny, przez innych – jako moralnie i fizycznie zdrowe jądro narodu, podstawa nowoczesnych formacji paramilitarnych broniących granic państwowych i kulturowych Federacji Rosyjskiej, a także podstawa „społeczeństwa obywatelskiego”. Jeszcze inni podkreślają koniunkturalny charakter tego procesu, oparty na żądnych wpływów radykałach oraz karierowiczach liczących na kremłowskie koncesje i granty.

W tekście podjęto próbę interpretacji tego problemu w kategoriach procesu społeczno-politycznego. Doprowadził on do przekształcenia oddolnego, spontanicznego ruchu w ruch sterowany odgórnie, kontrolowany. Niezależnie od tej zasadniczej zmiany, kozactwo (ściślej – neokozactwo) nadal definiuje się jako wspólnotę historyczno-kulturową, za pomocą takich wyróżników, jak: propaństwowa i obronna mentalność, zmilitaryzowany styl życia i służba państwowa, wyznanie prawosławne, odrębne tradycje i obyczaje. W części pierwszej – przez pryzmat kluczowych pojęć – przybliżono oficjalną narrację na ten temat. Omawiane pojęcia (stan kozacki, rejestr kozacki, kozactwo rejestrowe, kozacka służba państwowa) niosą dużą dawkę dezinformacji, co wynika choćby z wyrwania ich z historycznego kontekstu i umieszczenia we współczesnych realiach rosyjskich.

Część druga jest poświęcona strategicznym celom polityki Federacji Rosyjskiej wobec neokozactwa oraz systemowi organizacyjnemu powołanemu do jej realizacji.

Tekst zamyka wykaz przypisywanych kozactwu funkcji, tj. wiązanych z tą społecznością długofalowych interesów Kremla.

I. CHARAKTERYSTYKA KOZACTWA W ROSJI: PODSTAWOWE POJĘCIA

1. „Stan kozacki” we współczesnej Rosji

Nośny propagandowo historyczny termin „stan kozacki” dobrze wpisuje się w oficjalną narrację, przesłaniając istotę neokozactwa. Powoduje zarazem swoisty dysonans poznawczy: anachroniczna społeczność kozacka jest przedstawiana z jednej strony jako symbol wolności, a z drugiej – jako filar rosyjskiego „społeczeństwa obywatelskiego”, które wyróżniają jakoby służba państwu i utożsamianie się ze zmilitaryzowanym stylem życia.

Pojęcie „stanu kozackiego” pozostaje niedookreślone, do czego przyczyniły się rozwiązania prawne. Do kozackiej służby państwowej angażowani są dziś zarówno tzw. kozacy rodowici, jak i „przebierańcy” (tak określa się ludzi „pracujących jako kozacy”), z tradycyjnym kozactwem i jego wyidealizowanymi i nobilitowanymi wartościami mający niewiele wspólnego. Proces odradzania kozactwa w realiach putińskiego reżimu doprowadził do przekształcenia go w neokozactwo, tj. pomocniczą część rządzącej korporacji siłowej, powiązaną wspólnymi interesami korporacyjnymi (służbowymi, biznesowymi, politycznymi). Do dziś nie przewyżczono podziału na kozaków nurtu etnicznego i imperialnego.

Wbrew oficjalnej narracji traktującej kozactwo jako ostoję zdrowego tradycjonalizmu, dzieli ono problemy całego społeczeństwa: bierność, korupcję, atomizację, wzajemną nieufność, konformizm, podatność na manipulację władz, powszechne ubóstwo przy silnym rozwarstwieniu pod względem majątkowym, bezrobocie, odpływ młodzieży z tradycyjnych rejonów zamieszkania. Na wizerunku społecznym kozactwa, zwłaszcza wśród starszego pokolenia, ciąży nadal polityka dyskredytacji kozaków prowadzona w czasach sowieckich, zgodnie z którą

kozak to prymityw z nahajką, alkoholik, ksenofob, ekstremista, przeciwnik postępu.

Żywiółowy w latach 90. oddolny ruch ocieplił wizerunek kozactwa jako „represjonowanego etnosu”, „etnosu ludzi wolnych”. W sytuacji załamania się ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego ZSRR, czemu towarzyszyła fala napięć etnicznych, kozactwo ksenofobicznie zaznaczające swe prawa do historycznych ojczyzn na południu Rosji było tolerowane, a przez administracje lokalne wręcz hołubione jako społeczny czynnik siłowy, powstrzymujący przestępczość etniczną (mafie kaukaskie), a także fundamentalizm islamski i ekstremizm. Wprowadzone wówczas do półoficjalnego obiegu pojęcie „stan kozacki” było chętnie używane przez kozaków, którzy traktowali je jako synonim historycznego „wolnego stanu kozackiego” i namiastkę etniczności. Paradoksalnie pojęcie to (rozumiane jednak inaczej – jako mentalność propaństwowa i obronna) zostało ugruntowane przez urzędników szczebla regionalnego, weszło też do leksykonu politycznego biurokracji federalnej, deklarującej wsparcie dla odrodzenia kozactwa w Rosji.

Dzisiejszą popularność tego terminu uwarunkowały tak jego bezpośrednio nawiązanie do tradycji imperialnej, jak i rozmycie jego historycznych desygnatów nieprzystających do współczesnych rosyjskich realiów. Historycznie kozactwo to przede wszystkim sposób organizacji życia społecznego na wydzielonym terytorium na zasadzie demokracji wojennej, z atamanem (hetmanem) na czele, wybieranym w wolnej elekcji. Jako społeczność pogranicza między dawną Rzeczpospolitą a Księstwem Moskiewskim, kozactwo znajdowało się w gruncie rzeczy poza ówczesnymi społeczeństwami stanowymi; z państwem polskim i moskiewskim łączył je jedynie system rejestru kozackiego, gwarantujący kozakom stały żołd w zamian za udział w prowadzonych wówczas wojnach. Zorganizowane w czasach Imperium Rosyjskiego w 11 wojsk kozackich, tj. odrębnych struktur terytorialno-wojskowych, jednostki kozackie uczestniczyły w podboju i kolonizo-

waniu nowych terytoriów Imperium, a także strzegły jego granic na Kaukazie, w Azji Centralnej i na Dalekim Wschodzie.

Współcześnie stosowane historyczne pojęcia „stan kozacki” czy „kozactwo rejestrowe”, zapożyczone z terminologii I RP i wyrwane z historycznego kontekstu, zawierają spory ładunek dezinformacji. Nadużyciem jest np. mówienie o odrodzeniu rosyjskiego kozactwa w jego historycznych ojczyznach – „ojczyzny” te znalazły się w znaczącej części na terytorium dzisiejszych Ukrainy i Kazachstanu, zaś kozacy pojawili się w miejscach, gdzie ich wcześniej nie było: w centralnej części Rosji (w Moskwie nb. prześiadają się z koni na motocykle), w Karelii, Kaliningradzie, są reprezentowani we wszystkich okręgach wojskowych i większości podmiotów Federacji Rosyjskiej, także na anektowanym przez Rosję Krymie².

² Krymski Okręg Kozacki pojawił się w 2015 roku (*Российская газета – Крым*, 4.06.2015). Powstał na bazie działającej od lat pod kierunkiem Wadima Iłowczenki krymskiej sotni Wojska Tereckiego (lokalna prasa określa okręg jako Wojsko Krymskie, a Iłowczenkę – jako atamana). Sotnia brała czynny udział w ruchu separatystycznym Rosjan na Krymie oraz tzw. krymskiej wiośnie. Formalna rejestracja tego okręgu nie została zakończona do dziś, krymscy kozacy podlegają bowiem szczegółowej kontroli FSB, a także MSW pod kątem niekaralności.

Stowarzyszenie Kozaków Karelii zarejestrowano w 2012 roku. Władze regionalne dostosowały swoje prawo do ustawodawstwa federalnego (<https://mustoi.ru/kazachestvu-zaxotelos-v-karelii-gosudarstvennuyu-podderzhku/>; http://www.gov.karelia.ru/gov/News/2017/05/0503_16.html). W notatce wyjaśniającej do ustawy regionalnej o kozactwie w Republice Karelii czytamy: „Doświadczenie kozackie pozwoli rozwiązać wiele problemów związanych z bezpieczeństwem regionu, ochroną granic, poprawą sytuacji kryminalnej, będzie mieć wpływ na stabilność społeczno-ekonomiczną w regionie”.

Działające w Kaliningradzie społeczne Bałtyckie Stowarzyszenie Kozackie w 2015 roku przekształciło się w rejestrowy Bałtycki Wydzielony Okręg Kozacki. Jego ataman Maksim Buga zabiega o wizerunek „kozackiego wojska bałtyckiego” jako liczącej się struktury siłowej w obwodzie kaliningradzkim i deklaruje ścisłą współpracę z armią i policją. Buga wraz z siedmioma kozakami bałtyckimi uczestniczył w 2014 roku w wydarzeniach na Krymie (zob. <http://lawinrussia.ru/content/baltiyskoe-kazachestvo-perezhilo-no-voe-rozhdenie>).

Według różnych szacunków w Rosji jest od 2 do 7 mln kozaków. Rozbieżność utrwalają tak sami kozacy, jak i oficjalna propaganda Kremla: podkreślająca skalę zjawiska magia liczb ma umacniać i upowszechniać ideę kozactwa. Wbrew propagowanej przez atamanów „etniczności” kozaków³, którzy przed spisami ludności prowadzili głośne kampanie zachęcające ludność południa Rosji do podawania „narodowości kozackiej”, ich tożsamość etniczna jest słaba. Podczas spisu powszechnego w 2002 roku „narodowość kozacką” podało 140 tys. osób, w roku 2010, podczas kolejnego spisu, zaledwie 67 tys. Absolutna większość kozaków jest skoncentrowana w obwodzie rostowskim. Rezultaty spisu powszechnego z 2010 roku unaocznily ponadto sztuczny i „delikatny” zarazem charakter problemu kozackiego. Według przyjętej metodologii „Kozaków” potraktowano jako etnograficzną grupę ludności rosyjskiej. Zaliczono do niej respondentów, którzy oprócz „narodowości kozackiej” podali język rosyjski jako ojczysty. Jeśli jakiś kozak wymienił jako ojczysty język ukraiński, automatycznie zapisywano go do mniejszości ukraińskiej. W efekcie, np. w Kraju Krasnodarskim, który jest niejako terytorium „kanonicznym” Wojska Kubańskiego, na tle Rosjan (4 522 962 osoby – 88,25% ogółu ludności), Ormian (281 680 osób; 5,5%) i Ukraińców (83 746 osób; 1,63%), „Kozacy” stanowią grupę marginalną (5899 osób, tj. 0,1%)⁴. Ponadto, według oficjalnej statystyki 53% kozaków stanowią mieszkańcy miast⁵, co także stawia odrodzenie tradycji kozackich pod znakiem zapytania, jako że ich naturalnym środowiskiem była stanica, chutor.

³ Narodowość „kozacka” pojawiła się w rubryce „narodowość” arkuszy spisowych z inicjatywy atamana Wojska Dońskiego Wiktora Wodołackiego. Postulat uwarunkowało wyrachowanie: atamani liczyli na dotacje z budżetu federalnego, które otrzymywały mniejszości. Chętnie powoływano się przy tym na przykład hołubionych wówczas przez władze z powodu masowej emigracji do RFN Niemców nadwołżańskich.

⁴ Д. Куренов, Сколько на самом деле казаков в России и на Кубани, <https://www.yuga.ru/articles/society/7524.html>

⁵ W wielkich metropoliach kozacy raczej nie manifestują swej etnicznej odrębności: podczas spisu w 2010 roku tylko 609 moskwiian zadeklarowało narodowość kozacką, w Petersburgu – 34 osoby. Zob. Н. Кучеров, Где живут казаки?, http://kazak-center.ru/publ/novosti_kazak_inform/rossijskoe_kazachestvo/gde_zhivut_kazaki/153-1-0-1246

Odrębność neokozactwa nie jest etniczna, lecz kulturowa (tradycyjne stroje, wyznanie prawosławne, bogaty folklor, tradycje, militarne mentalność). Polityka Kremla świadomie zresztą rozmywa etniczne ambicje kozaków, traktując ich jako zdrowy komponent narodu rosyjskiego. Tradycyjnie propaństwowy nacjonalizm kozaków i wyznanie prawosławne wpisano dziś w „rosyjski konserwatyzm” i „cywilizację prawosławną”, tj. „sprawa kozacka” stała się częścią „kwestii rosyjskiej”. Według metodologicznej wykładni I Uniwersytetu Kozackiego: „Formalnie kozakiem może być dowolny obywatel Federacji Rosyjskiej utożsamiający się z kozactwem, określonym stylem życia, kultywujący jego tradycje i zasady etyczne”⁶. Równie nieprecyzyjna jest definicja prawna w ustawie federalnej o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa z roku 2005, według której „rosyjskie kozactwo to obywatele Federacji Rosyjskiej będący członkami stowarzyszeń kozackich”⁷. Także według rządowej Federalnej Agencji do Spraw Narodowości⁸ „kozacy nie są odrębną narodowością, lecz wspólnotą kulturowo-historyczną (...); do kozactwa przystępują Kałmucy, Buriaci, nie rezygnując ze swej narodowości”. Według szacunków Agencji współczesne rosyjskie kozactwo reprezentuje ponad czterdzieści narodowości, a jego liczebność w ciągu ostatnich sześciu lat wzrosła czterokrotnie.

Cytowana Agencja potwierdza, że neokozactwo (nową społeczność kozacką) współtworzą dziś zarówno potomkowie kozaków Imperium Rosyjskiego, jak i obywatele Federacji Rosyjskiej, którzy do niej „przystępują”. Przyczyny są różne: jedni kierują się romantycznym wizerunkiem kozactwa, inni oczekują od państwa koncesji i przywilejów, jeszcze inni szukają rozwiązania

⁶ Казачий компонент в высшем образовании, na stronie internetowej Moskiewskiego Uniwersytetu Technologii i Zarządzania: <http://mgutm.ru/kazachestvo/formation.php>

⁷ Федеральный закон от 5 декабря 2005 г. N 154-ФЗ О государственной службе российского казачества, *Российская Газета*, 8.12.2005, <https://rg.ru/2005/12/08/kazachestvo.html>

⁸ Агентство по делам национальностей: за последние 6 лет число казаков в России выросло в 4 раза, <https://www.currenttime.tv/a/28156818.html>

swych problemów finansowych poprzez możliwość dodatkowych zarobków. Statutowe warunki przyjęcia do wojskowych stowarzyszeń kozackich nie są zaporowe: wniosek, wyznanie prawosławne, niekaralność, trzymiesięczny okres próbny, kolegialna decyzja zgromadzenia ogólnego, czyli „kręgu kozackiego”. Do stowarzyszeń przystępują także kobiety⁹, co jest sprzeczne z tradycyjnym modelem społecznym kozactwa. Dominująca część jego elity wywodzi się z resortów siłowych. Sprzyja temu obowiązujące prawo: rangi kozackie mogą być nadawane osobom pełniącym służbę bądź pozostającym w rezerwie Ministerstwa Obrony, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Federalnej Służby Ochrony, Federalnej Służby Bezpieczeństwa, organów sprawiedliwości i prokuratury. Przez kozaków rodowitych „nierodowici” są traktowani ironicznie jako „pseudokozacy”, „lipni kozacy asfaltowi”, „samozwańcy”, „przebierańcy”. Według Olega Gubienki¹⁰, przedstawiciela kozaków tereckich, potomkowie rodowitych kozaków stanowią dziś w organizacjach kozackich nie więcej niż 30%. Radykalni przedstawiciele nacjonalistycznego nurtu etnicznego nągminnie przeciwstawiają też pojęcie „kozak” pojęciu „kozactwo”, tj. „prawdziwy etnos kozacki” przebierańcom nurtu imperialnego („impiercom”, czyli zwolennikom ideologii neoimperialnej)¹¹.

2. Status prawny kozactwa – „kozacka służba państwowa”

Neokozactwo ma niewiele wspólnego z etosem „ludzi wolnych”: jego rzekome „oddolne” inicjatywy są sterowane z Kremla i poddawane ścisłej kontroli. Kluczowe dla Kremla

⁹ Р. Минеев, «Не только махать пашкой». Атаман рассказал о жизни современного казачества, http://www.krsk.aif.ru/society/ataman_pavel_artamonov_zachem_kazakam_nuzhen_zakon

¹⁰ Сyt. za: Государство и казачество, Казачество Москвы, 28.08.2016, http://казачествомосквы.рф/news/gosudarstvo_i_kazachestvo/2016-08-28-1184

¹¹ Zob. М. Струкова, Казаки — семь политических трендов, <https://rusmonitor.com/marina-strukova-kazaki-sem-politicheskikh-trendov.html>

są przy tym militarno-porządkowe funkcje kozactwa, stanowiące treść terminu „kozacka służba państwowa”. Pojęcie to, kluczowe dziś w oficjalnej narracji, wyparło w debacie publicznej wcześniejsze rozważania o odrodzeniu i rehabilitacji „narodu kozackiego”. Wobec rosnącego zapotrzebowania władz na tę służbę, organizacje kozackie nie były i nadal nie są w stanie skierować do niej niezbędnej liczby kozaków. Doprowadziło to do zasilania stowarzyszeń kozackich zwalnianymi do rezerwy przedstawicielami sił zbrojnych i innych resortów siłowych oraz ludźmi przypadkowymi, w tym oszołomami i radykałami, często z przeszłością kryminalną, czemu sprzyja bieżąca koniunktura polityczna. Regulacje prawne dotyczące służby kozactwa wprowadziły podział kozaków na „rejestrowych” i „nierejestrowych”.

Stosowną definicję prawną odnajdujemy w artykule 5 cytowanej już ustawy o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa, który stanowi, że kozacy odbywają służbę wojskową w wydzielonych jednostkach sił zbrojnych, w wojskach Gwardii Narodowej oraz wojskach granicznych FSB. Kozacka służba państwowa w myśl tej regulacji obejmuje ponadto:

- 1) udział stowarzyszeń kozackich w prowadzeniu ewidencji wojskowej, w organizacji wojskowo-patriotycznego wychowania poborowych oraz szkoleniu rezerwy mobilizacyjnej,
- 2) udział w profilaktyce przestępczości oraz likwidacji skutków sytuacji nadzwyczajnych i klęsk żywiołowych, obronie cywilnej i terytorialnej,
- 3) udział w ochronie porządku publicznego, zapewnieniu bezpieczeństwa ekologicznego i przeciwpożarowego, ochronie granicy państwowej oraz w walce z terroryzmem,
- 4) inną działalność na podstawie kontraktów stowarzyszeń kozackich z organami administracji wojskowej, federalnymi orga-

nami władzy wykonawczej i ich organami terytorialnymi, a także władzami wykonawczymi podmiotów Federacji Rosyjskiej i organami samorządowymi.

W praktyce kozacka służba państwowa przybiera różne formy (służby wojskowej z poboru i kontraktowej, oddziałów samoobrony, służb wartowniczych, patroli, drużyn ochotniczych do ochrony imprez masowych, a ostatnio – policji obyczajowej i cyberdrużyn). Jest pełniona społecznie bądź na podstawie kontraktów, podpisywanych przez władze federalne i lokalne z członkami zewidencjonowanych stowarzyszeń. Tryb ich wnoszenia do rejestru państwowego ustalił artykuł 6 tejże ustawy.

Problem polega nie tylko na tym, że w myśl obowiązujących przepisów służba kozacka nie ma podstawowych atrybutów służby państwowej, jak status pracownika państwowego, umowa o pracę, stałe uposażenie, ochrona socjalna. Jest to po części służba dobrowolna, społeczna, po części kontraktowa, w ramach stowarzyszeń kozackich. Trudności interpretacyjne powoduje też status prawny tych stowarzyszeń. W znowelizowanym w maju 2014 roku Kodeksie cywilnym (art. 123.15) za stowarzyszenia kozackie uznano „wpisane do rejestru państwowego zrzeszenia obywateli utworzone w celu zachowania tradycyjnego sposobu życia, gospodarowania i kultury rosyjskiego kozactwa, a także w innych celach przewidzianych ustawą o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa, które dobrowolnie, w ustawowym trybie, przyjęły na siebie zobowiązania w zakresie służby państwowej lub innej”. Kodeks cywilny jednoznacznie zakwalifikował stowarzyszenia kozackie do instytucji rosyjskiego tzw. trzeciego sektora: pozarządowych organizacji niekomercyjnych (pożytku publicznego). Tryb ich wnoszenia do rejestru państwowego określają rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości, które ten rejestr prowadzi. Stosowny wniosek powinien zawierać: (1) cele statutowe organizacji (zachowanie tradycyjnego stylu życia, gospodarowania i obyczajów kozactwa); (2) dane o liczebności organizacji (w zależności od szerebła: organizacje wiejskie, chutoro-

we powinny liczyć co najmniej 10 członków, organizacje miejskie – 30, rejonowe – 150, okręgowe – 500, wojskowe stowarzyszenia kozackie – 1000 członków); (3) zobowiązanie się członków stowarzyszenia do pełnienia służby państwowej i innej.

Zdolność prawną kozactwa powiązано z państwowym rejestrem, nie znaczy to jednak, że „nierejestrowi” nie są przedmiotem zainteresowania rosyjskich władz. Poza rejestrem bowiem działa wiele organizacji, ewidentnie wspieranych przez Kreml i wykonujących powierzane przezeń zadania. Wiele z nich, np. Związek Kozaków, powołany w 1990 roku, jeszcze w czasach ZSRR, kierowany niezmiennie przez atamana Pawła Zadorożnego, po roku 2012 pod presją Kremla zmienił status na rejestrowy. Rejestrowe i społeczne stowarzyszenia kozackie na równi uczestniczą w ekspedycjach wojskowych i wykonują różne nagłaśniane i nienagłaśniane misje. W 2014 roku swą obecność na Krymie wyraźnie zaznaczyli rejestrowi kozacy tereccy, kubańscy, amurscy i biełgorodzcy, a także nierejestrowe tzw. wilcze sotnie dowodzone przez Igora Girkina (Striełkowa) oraz miejscowi kozacy krymscy, ówczesni obywatele Ukrainy.

Spektakularnym przykładem działań „nierejestrowych” jest tzw. Kozacka Gwardia Narodowa Wszechwielkiego Wojska Dońskiego atamana Nikołaja Kozicyna sformowana w kwietniu 2014 roku w celu wsparcia rosyjskich działań wojennych przeciwko Ukrainie w Donbasie. Dowodzeni przezeń ochotnicy zajęli wówczas miasta Antracyt, Siewierodonieck i inne, gdzie „weszli na prośbę braci kozaków stanowiących 80% ludności i gdzie zaistniała groźba powtórzenia wydarzeń z Majdanu”¹². Gwardia, skonfliktowana z władzami tzw. Ługańskiej i Donieckiej Republik Ludowych i skompromitowana wśród miejscowej ludności wskutek pijackich burd, pod koniec tegoż roku wycofała się. Kozycyn jednak nadal utrzymuje społeczeństwo ukraińskie pod presją psychologiczną, nieustan-

¹² Атаман Николай Козичин и «Казачья национальная гвардия», <http://www.apn.ru/index.php?newsid=36029>

nie strasząc je wciąż rosnącym potencjałem Gwardii, która bazuje jakoby na nowo utworzonych okręgach Wszechwielkiego Wojska Dońskiego na południowym wschodzie Ukrainy (ługańskim, donieckim, charkowskim itp.)¹³. W styczniu 2017 roku ogłosił nb. nowy zaciąg ochotniczy kozaków do tzw. Donieckiej Republiki Ludowej. Ataman Kozicyn jest kawalerem 28 orderów państwowych, w tym m.in. Orderu Czerwonego Sztandaru i Czerwonej Gwiazdy, „Za Osobistą Odwagę”, Piotra Wielkiego i Aleksandra Newskiego, a także nagród Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Ma też rangę generała wojsk kozackich, nadawaną przez prezydenta Federacji Rosyjskiej, i karierę typową dla kozackiej generalicji: po ukończeniu w 1985 roku charkowskiej uczelni MSW służył w kolonii karnej. Zwolniony za nadużycia służbowe, zajął się prywatną przedsiębiorczością i odradzaniem kozactwa dońskiego. Uczestniczył w konflikcie naddniestrzańskim (1992), walczył po stronie serbskiego przywódcy Slobodana Miloševicia, separatystów abchaskich oraz osetyjskich w Gruzji (2008). Działa niezależnie od rejestrowego Wojska Dońskiego, jawnie realizując misje powierzone mu przez Kreml (jak sam twierdzi, podlega tylko Panu Bogu i prezydentowi Putinowi).

Można też wskazać przykłady zmiany statusu z rejestrowego na nierejestrowy. Od 2014 roku na czele stowarzyszenia Centralne Wojsko Kozackie stoi ataman Iwan Mironow. Jego poprzednik ataman Walerij Nalimow kieruje obecnie Międzyregionalną Organizacją Społeczną „Centralne Wojsko Kozackie” i kontynuuje m.in. działalność na Bałkanach. Z jego inicjatywy w 2011 roku pojawiła się Poselska Stanica Kozacka pod wezwaniem Świętego Sawy, co w 2016 roku zaowocowało powołaniem Bałkańskiego Wojska Kozackiego z siedzibą w czarnogórskim Kotorze, łączącego 26 organizacji kozackich Serbów¹⁴. W roli „rosyjskiej piątej ko-

¹³ М. Бондаренко, Донские казаки готовятся в поход, *Независимая Газета*, 3.02.2017, http://www.ng.ru/regions/2017-02-03/6_6920_kazaki.html

¹⁴ Zob. np. Россия создаёт на Балканах русское войско, <http://poltexpert.org/15763-rossiya-sozdaet-na-balkanach-russkoe-voisko>, Russia's Friends Form New 'Cossack Army' In Balkans, <https://www.rferl.org/a/balkans-russias-friends-form-new-cossack-army/28061110.html>

lumny” nierejestrowi są bardziej przydatni niż rejestrowi: lepiej kamuflują związki z państwem rosyjskim.

O płynności granicy między kozactwem rejestrowym i nierejestrowym świadczą losy Związku Kozackich Wojsk Rosji i Zagranicy, zarejestrowanego w Niemczech w 1993 roku i od początku kierowanego przez nierejestrowego atamana dońskiego Wiktora Ratijewa. W Rosji w ramach zarządzonej w 2012 roku powtórnej rejestracji stowarzyszeń kozackich ta międzynarodowa organizacja została zdelegalizowana, zaś jej aktywa przejął związek kierowany przez aktywnego uczestnika kremlowskich projektów, atamana Wiktora Wodołackiego¹⁵. Zarejestrowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości w grudniu 2014 roku, przyjął nazwę Związek Kozaków Wojskowych (Woinow) Rosji i Zagranicy (skrót ZKWRiZ nie uległ zmianie). Oficjalnie celem powtórnej rejestracji miało być „uporządkowanie świata kozaków i funkcji poszczególnych stowarzyszeń”. Przykład ZKWRiZ świadczy jednak dobitnie, że chodziło o poddanie kozaków w kraju i za granicą ściślejszej kontroli, umożliwiającej realizację polityki Kremla¹⁶.

¹⁵ Wiktor Wodołacki to m.in. b. ataman Wojska Dońskiego, b. wicegubernator obwodu rostowskiego, wieloletni deputowany Jednej Rosji, przewodniczący komisji Dumy ds. patriotycznego wychowania dzieci i młodzieży, wiceprzewodniczący komitetu Dumy ds. WNP, integracji eurazjatyckiej i łączności z rodakami za granicą, członek prezydenckiej Rady do Spraw Relacji Międzyetnicznych i in.

¹⁶ Głównym zadaniem statutowym tej organizacji jest współpraca z zagranicznymi stowarzyszeniami kozackimi (oficjalnie nawiązano ją z kozakami z 43 krajów). W jej I Wielkim Kręgu uczestniczyli przedstawiciele Administracji Prezydenta FR, Agencji Rossotrudnicestwo, Ministerstwa do Spraw Obrony Cywilnej i Sytuacji Nadzwyczajnych, Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, a także Aleksandr Borodaj, pierwszy premier tzw. Donieckiej Republiki Ludowej, co świadczy o systemowym wsparciu dla separatystów ukraińskich. Porządek dzienny kręgu obejmował m.in. udział kozaków w przygotowaniach mobilizacyjnych Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej (Союз Казачков Воинов России и Зарубежья. Переагрузка началась, http://kazak-center.ru/news/sojuz_kazakov_voinov_rossii_i_zarubezhja_perezagruzka_nachalas/2015-02-19-2934).

3. „Wojska kozackie”

Obsadzanie kozaków we wszystkich pełnionych przez nich rolach – od paramilitarnej organizacji, która ma dbać o patriotyczne (i prawosławne) wychowanie młodzieży, poprzez straż pożarną, straż leśną, profilaktykę przestępczości, po walkę z terroryzmem i ekstremizmem, ochronę obiektów publicznych, obronę granic państwowych, a także udział w obronie cywilnej (OC) i obronie terytorialnej (OT) – należy do kompetencji tworzonych/rekonstruowanych obecnie sztabów wojskowych stowarzyszeń kozackich. W przestrzeni publicznej stowarzyszenia te noszą miano wojsk kozackich. Te tzw. wojska, które z racji panującej w nich dyscypliny tylko umownie można byłoby zaliczyć do wojsk nieregularnych, w oficjalnej narracji są traktowane jako trwałe element architektury bezpieczeństwa i obrony Rosji. Stanowią one raczej formę terytorialnej organizacji zrzeszeń kozackich. Opiera się ona na zasadzie centralizacji, tj. hierarchicznego podporządkowania struktur niższego rzędu strukturom wyższego rzędu.

W Rosji działa obecnie jedenaście wojskowych stowarzyszeń kozackich (ros. военные казачьи общества, ВКО, pol. WSK), tj. zhierarchizowanych zjednoczeń lokalnych organizacji rejestrowych, działających w jednym lub kilku regionach (chutorowych, stanicznych, miejskich, rejonowych i okręgowych), z naczelnym atamanem na szczycie piramidy. Każda struktura niższego rzędu podlega kontroli sztabu wyższego rzędu. Dziesięć WSK pojawiło się w latach 1996–1998 na mocy dekretu prezydenta Borysa Jelcyna z 1995 roku o państwowym rejestrze stowarzyszeń kozackich w Federacji Rosyjskiej. Ostatnie, Centralne WSK, powołał prezydent Władimir Putin dekretem nr 574 z 2007 roku. Jak zapowiadało jeszcze w roku 2012, mają one być połączone w jedno Wszechrosyjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie, jednak do chwili obecnej nie zostało ono powołane. Te nawiązujące do historycznej tradycji paramilitarne stowarzyszenia, określane powszechnie

mianem wojsk kozackich, stały się podstawową platformą relacji państwo-kozacy. Według danych z 2014 roku łącznie skupiały one 506 tys. kozaków, w tym¹⁷:

- Kubańskie - 146 tys. (29%),
- Dońskie - 126 tys. (25%),
- Centralne - 75 tys. (15%),
- Jenisejskie - 66 tys. (13%),
- Tereckie - 30 tys. (6%),
- Orenburskie - 25 tys. (5%),
- Wołżańskie - 14 tys. (3%),
- Zabajkalskie - 6 tys. (1%),
- Syberyjskie - 6 tys. (1%),
- Ussuryjskie - 6 tys. (1%),
- Irkuckie - 4,5 tys. (1%).

Oficjalne dane są świadomie zawyżane. Podane liczby, jak wynika z wypowiedzi atamana WSK Wojsko Kubańskie Nikołaja Dołudy, dotyczą kozaków wraz z rodzinami. W swym dorocznym sprawozdaniu z grudnia 2016 roku podał on, że dowodzona przezeń formacja liczy 48 557 kozaków (o 5392 osoby więcej niż w roku 2015), zaś wraz z rodzinami - ponad 160 000 osób¹⁸. Kubańskie WSK składa się z 555 organizacji, w tym 9 okręgowych, 59 rejonowych i 487 miejskich, stanicznych i chutorowych. Niektóre źródła sygnalizują tendencję „starzenia się” członków WSK, co skutkuje spadkiem ich liczebności. Bardziej realistyczne dane przytacza propagandysta kremlowski Władisław Gulewicz¹⁹, który - zapewne uwzględniając kryteria wiekowe - szacuje potencjał nieregularnej służby kozackiej na ok. 300 tys. osób. Chaos informacyjny wprowadzają sami kozacy: Kozackie Centrum Analityczno-In-

¹⁷ Cytowany już dziennikarz Nikołaj Kuczerow powołuje się na dane Federalnej Agencji do Spraw Narodowości.

¹⁸ Казачьей милиции нужно будет выдать оружие - главный казак Кубани Николай Долуда, <http://krasnodarmedia.su/news/572269>

¹⁹ В. Гулевич, Казаки выйдут на службу, 23.10.2016, <http://www.segoday.ru/content/180892>

formacyjne²⁰ podaje np., że na program rozwoju partnerstwa państwowo-publicznego z rosyjskim kozactwem w latach 2017–2025 przeznaczono w budżecie państwa 765 mln rubli. Jego efektem ma być „zwiększenie liczebności kozackich stowarzyszeń wojskowych ze 180 tys. osób (2016) do 206 tys. w roku 2025”.

Wojskowe stowarzyszenia kozackie, zobowiązane do ewidencji i szkolenia przedpoborowego, a także przeszkalania rezerwy mobilizacyjnej Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, są przedmiotem szczególnego zainteresowania Kremla. W gruncie rzeczy podlegają one jurysdykcji prezydenckiej: prezydent zatwierdza ich statuty, mianuje atamanów oraz nadaje im najwyższe rangi (generałów kozackich)²¹. Atamani wywodzą się na ogół z resortów siłowych (po ostatnich nominacjach – w większości przypadków z Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej) i wchodzi w skład władz regionów (z reguły są wicegubernatorami, odpowiedzialnymi za sprawy bezpieczeństwa i obronności w regionie). Dla przykładu: ataman WSK Wojsko Kubańskie Dołuda, a jednocześnie wicegubernator Kraju Krasnodarskiego, nadzoruje kwestie związane z poborem, wojskową ewidencją rezerwy mobilizacyjnej, obroną cywilną i obroną terytorialną, a w wolnym czasie udziela ślubów, powierzono mu bowiem także pieczę nad miejscowym ZAGS-em (odpowiednikiem pol. urzędu stanu cywilnego). System ten trudno uznać za namiastkę dawnej kozackiej autonomii i demokracji wojennej, kiedy atamana wybierano na ogólnym zgromadzeniu (kręgu), choć formalnie zachowano ten zwyczaj: prezydent mianuje atamana na wniosek kręgu.

²⁰ Вопросы финансирования казачества на федеральном и региональном уровнях, http://kazak-center.ru/news/voprosy_finansirovaniya_kazachestva_na_federalnom_i_regionalnom_urovnjakh/2016-12-03-3216

²¹ <http://xn--blaayq.xn--plai/legislation/orders-and-dispositions/225-polozhenie-o-poryadke-prisvoeniya-kazachih-chinov-kazakam-volzhskovogo-voyskovogo-kazachego-obschestva.html>

Mechanizm rekrutacji elity neokozactwa i pełnione przez nią funkcje „cywilne” ilustruje poniższe zestawienie.

Ataman (stopień)	Dotychczasowa kariera zawodowa i obecnie pełniona funkcja administracyjna
Kozacki generał Iwan Mironow (Centralne Wojsko Kozackie)	Gen. rezerwy FSB; wicegubernator obwodu samarskiego
Kozacki pułkownik Wiktor Gonczarow (Wojsko Dońskie)	Zawodowy wojskowy; wicegubernator obwodu rostowskiego
Kozacki generał Nikołaj Dołuda (Wojsko Kubańskie)	Zawodowy wojskowy, wicegubernator Kraju Krasnodarskiego
Kozacki pułkownik Giennadij Priwałow (Wojsko Syberyjskie)	Zawodowy wojskowy; szef administracji wojskowej obwodu omskiego
Wojskowy starszyna Aleksandr Żurawski (Wojsko Tereckie)	Zawodowy wojskowy; szef komitetu ds. narodowości Kraju Stawropolskiego
Kozacki pułkownik Jurij Iwanow (Wojsko Wołżańskie)	Były szef oddziału Ministerstwa do Spraw Obrony Cywilnej i Sytuacji Nadzwyczajnych w obwodzie samarskim; szef Głównego Zarządu tego ministerstwa w obwodzie
Kozacki generał Paweł Artamonow (Wojsko Jenisejskie)	Zawodowy wojskowy - b.d.
Kozacki pułkownik Giennadij Czupin (Wojsko Zabajkalskie)	Były prokurator Czyty; wicegubernator Kraju Zabajkalskiego
Kozacki generał Nikołaj Szachow (Wojsko Irkuckie)	Zawodowy wojskowy - doradca gubernatora obwodu irkuckiego
Kozacki generał Władimir Romanow (Wojsko Orenburskie)	Były dowódca Wojsk Wewnętrznych Okręgu Uralskiego; wicegubernator obwodu swierdłowskiego
Kozacki pułkownik Władimir Stiepanow (Wojsko Ussuryjskie)	Pułkownik policji, b. szef delegatury FSIN (służba więzienna) w Kraju Chabarowskim, szef departamentu ds. współpracy z kozactwem w administracji Kraju Chabarowskiego

Do „wojsk kozackich” zalicza się ponadto kaliningradzki Bałtycki Oddzielny Okręg Kozacki, na czele którego stoi wojskowy starszyna Maksim Buga, oraz Oddzielny Północno-Zachodni Okręg Kozacki z siedzibą w Petersburgu, kierowany przez kozackiego pułkownika Witalija Martynienkę. Ze względu na liczebność, a także formalne i nieformalne zasługi szczególną atencją otacza się „Wojsko Dońskie” z siedzibą w Rostowie, „Kubańskie” (Krasnodar) oraz „Centralne” (Moskwa). Dońskie wojskowe stowarzyszenie kozackie zawdzięcza wysoką pozycję swemu pierwszemu atamanowi Wiktorowi Wodołackiemu (obecnie działacz polityczny Jednej Rosji), to drugie gubernatorowi Kraju Krasnodarskiego Aleksandrowi Tkaczowowi (obecnie minister rolnictwa), Centralne zaś – bliskości Kremla, liczącego na wsparcie kozaków w sytuacjach kryzysowych. Wojska są objęte prezydenckim patronatem, a także patronatem lokalnym (dotacje dla wojsk kozackich pochodzą z budżetów lokalnych). Brak patrona lokalnego spowodował spadek notowań WSK Wojsko Tereckie, głośnego w czasach wojen czeczeńskich z powodu wystawienia „batalionu jermołowskiego”²². Udział w wojnach czeczeńskich i w konflikcie osetyjsko-inguskim po stronie Osetyjczyków doprowadził do wypchnięcia tego WSK z Czeczenii i Inguszetii oraz likwidacji jego rejonowych organizacji (groźnieńskiej, sunżeńskiej, naurskiej i in.). Wydarzenia te, a także późniejsze rozłamy spowodowały zmniejszenie się jego liczebności o ponad połowę: abstrahując od wiarygodności danych, w momencie rejestracji w latach 90. podawano liczbę 70 tys. kozaków, obecnie – 30 tys.

Dużą estymą społeczeństwa cieszą się funkcje paradne „wojsk kozackich”. Widowiskowe zmiany warty są specjalnością WSK Wojsko Kubańskie. Jako jedyne dostąpiło ono zaszczytu uczestnictwa w moskiewskiej centralnej paradzie zwycięstwa 9 maja 2015 roku. Z prozaicznych względów: tylko to stowarzyszenie

²² Jermołow był kozackim atamanem, pogromcą Kaukazu. Dla kozaków miało to propagandowy wydźwięk, Czeczeni potraktowali to jako prowokację. Batalion został nb. zdziesiątkowany w zasadzkach.

utrzymuje specjalną kompanię honorową, która zapewnia oprawę uroczystości państwowych i cerkiewnych, tak moskiewskich, jak i lokalnych. Udział kozaków kubańskich w defiladzie został wykorzystany propagandowo²³ dla podkreślenia historycznych i współczesnych zasług kozactwa (w wydarzeniach na Krymie 2014 roku).

Na mocy prezydenckich dekretów (nr 168, 169, 170 i 171) z 2010 roku WSK mają zunifikowane mundury i stopnie; zobligowano je do wprowadzenia legitymacji kozackich (rodzaj książeczki wojskowej w formie paszportu, wydawanej przez terytorialne komisarjaty wojskowe na pięć lat, z możliwością przedłużenia o kolejnych pięć lat). Legitymacje kozackie ułatwiły Ministerstwu Obrony prowadzenie ewidencji wojskowej rezerwy mobilizacyjnej. Większość stron zajmuje rubryka „służba wojskowa”, do której wpisywane są stopień wojskowy (nie ranga kozacka; jest ona „stopniem” wewnętrznym, używanym w WSK), specjalność wojskowa, a także odbyte szkolenia. Najwyższa ranga w WSK, kozackiego generała, jest nadawana przez prezydenta Rosji, ale już wyższe rangi oficerskie, tzw. główne rangi (np. esaul, starszyna, kozacki pułkownik) nadaje przedstawiciel prezydenta w okręgu federalnym, zaś niższe – gubernator regionu. Odrębnym dekretem uregulowano posiadanie białej broni, szabel (szaszki) i tradycyjnych nahajek. Wyposażenie formacji kozackich w broń strzelecką (czego się kozacy od dawna domagają) jest dla władz nadal kwestią sporną (otrzymują ją jednak uczestnicy akcji specjalnych: jak twierdzą niektórzy obserwatorzy, ataman Kozicyn wycofał się z Donbasu, kiedy jego kozakom zabrakło amunicji).

Dyscyplina w tych tzw. wojskach jest niska. Według cytowanego już atamana Dołudy wymagane statutem doroczne kręgi spr-

²³ Участие казаков в юбилейном параде официально подтвердили в Министерстве обороны РФ. Подробности, <http://www.vkpress.ru/vkinfo/uchastie-kazakov-v-yubileynom-parade-ofitsialno-podtverdili-v-ministerstve-oborony-rf-podrobnosti/?id=76219>

wodzawczo-wyborcze w 2016 roku odbyły się w 5 (spośród 9) okręgach WSK Wojsko Kubańskie i zaledwie w 15 z 59 organizacji rejonowych. Z surową krytyką atamana spotkała się zwłaszcza ich niesubordynacja wojskowa: na ćwiczenia polowe nie stawiło się 56% atamanów organizacji rejonowych. Kozacy ze służb patrolowych często postępują samowolnie: chłostają nahajkami złodziei i narkomanów, zakuwają domniemanych przestępców w kajdany, prowadzą bezprawne czynności śledcze itp.

„Wojskową” dyscyplinę łamią też atamani poszczególnych wojsk. We wrześniu 2013 roku metropolita stawropolski Cyryl, przewodniczący Komitetu Synodalnego do Współpracy z Kozactwem, pod zarzutem działalności rozłamowej w wojskach nałożył karę cerkiewną (epitymię) na atamanów WSK Tereckiego (Siergiej Klimienko²⁴), Centralnego (Walerij Nalimow) i Zabajkalskiego (Siergiej Bobrow), co skutkowało odsunięciem ich od pełnionych obowiązków. W prasie oficjalnej temat był objęty tabu, z forów kozackich²⁵, na których sprawa wzbudziła falę krytyki pod adresem Cerkwi, wiadomo, że decyzja metropolity była uzgodniona z szefem prezydenckiej Rady do Spraw Kozactwa Aleksandrem Biegłowym. Ukarani atamani zostali nb. z Rady usunięci.

Wspomniane wyżej kary cerkiewne nakładane na kozaków stają się coraz częstszym sposobem ich dyscyplinowania: w maju

²⁴ Generał major policji Siergiej Klimienko w 2012 roku został powołany przez prezydenta Putina na atamana Wojska Tereckiego w randze generała kozackiego (w oficjalnej narracji: wybrany na funkcję atamana na wielkim kręgu). Skonfliktowany z szefem Północnokaukaskiego Okręgu Federalnego Aleksandrem Chłoponinem i władzami Kraju Stawropolskiego, skłócił kozaków z władzami i między sobą. Jak komentowano, domagał się przekazania Wojsku Tereckiemu Wytwórni Koniaku w Kizlarze oraz przedsiębiorstwa Kawkazminkurortresursy zarządzającego kurortami i produkcją wód mineralnych na Kaukazie, a ze swymi postulatami dotarł do prezydenta Putina z pominięciem władz lokalnych. Odsunięcie Klimienki pogłębiło rozłam w Wojsku Tereckim, bowiem znaczna część jego zwolenników opuściła wojsko rejestrowe i zdradkałizowała się, publicznie krytykując władze i Cerkiew Prawosławną.

²⁵ Кто и как сегодня правит казаками?, http://kazak-center.ru/news/kto_i_kak_segodnja_prawit_kazakami/2013-09-23-2631

2017 roku w Krasnodarze Cerkiew nałożyła epitymię na sześciu kozaków współpracujących ze sztabem wyborczym opozycjonisty Aleksieja Nawalnego. Pod takim samym zarzutem krąg WSK Wojsko Kubańskie wyrzucił jednego ze swych członków. Stosowanie wobec kozaków narzędzi prawnych nie jest nagłaśniane w mediach centralnych; echa głośnych aresztów pobrzmiwają jednak w prasie lokalnej²⁶. Warto także w tym kontekście wspomnieć o prezydenckiej noweli ustawy o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa, której zgłoszony przez prezydenta Putina projekt został błyskawicznie zatwierdzony przez Dumę²⁷. Nowela rozszerzyła na atamanów wszystkie rygory i ograniczenia wynikające z ustawodawstwa antykorupcyjnego – zostali oni pozbawieni honorariów z tytułu działalności gospodarczej stowarzyszeń kozackich; muszą także składać coroczne zeznania o własnych dochodach, dochodach żon i niepełnoletnich dzieci.

4. „Komponent kozacki” jako przedmiot nauczania i polityki państwa

Kwintesencją nowej polityki państwa wobec kozactwa jest termin „komponent kozacki”. Kładzie on akcent na rzekomo ogromny potencjał patriotyczny, duchowy, obywatelski i ekonomiczny kozactwa, które w oficjalnej narracji staje się wzorem rosyjskiego społeczeństwa, jego przedsiębiorczości

²⁶ Od ponad roku nie cichnie np. sprawa atamana Anatolija Kusliwego, założyciela i dyrektora prywatnego kozackiego korpusu kadeckiego w Symferopolu. W kwietniu 2016 roku został on aresztowany pod zarzutem pedofilii i wykorzystywania pracy kadetów. Media państwowe natychmiast odcięły się od atamana, określając go mianem „pseudokozaka”, „przebierańca”, i zapowiedziały powołanie państwowej kozackiej szkoły kadetów (М. Аванесова, Рязеных нам не надо, <https://gazetacrimea.ru/news/ryajenih-nam-nenado-22671>). Media społecznościowe z kolei organizują pikety i zamieszczają petycje rodziców kadetów, domagając się uwolnienia atamana (<https://vk.com/club52077285>). Incydent ten jest ponadto znakomitym przychytnikiem do praktyki polityki Kremla wobec kozactwa.

²⁷ Федеральный закон от 1 мая 2017 г. N 82-ФЗ «О внесении изменений в статью 5 Федерального закона «О государственной службе российского казачества», *Российская Газета*, 3.05.2017, <https://rg.ru/2017/05/03/kazaki-dok.html>

ekonomicznej i aktywności proobronnej. Kozactwo, jako rodzaj „zdrowej”, oddolnej organizacji społeczeństwa, przeciwstawianej organizacjom o charakterze opozycyjnym, stanowi zarazem argument za istnieniem w Rosji społeczeństwa podmiotowego, obywatelskiego. Podobnie jak wcześniej analizowane pojęcia, i to nie tyle opisuje rzeczywistość, ile ją kreuje.

Nowa fala kozakomanii w narracji państwowej zbiegła się ze zwrotem od wcześniej deklarowanej modernizacji Rosji do tradycjonalizmu, który wyraźnie przyspieszył po wydarzeniach na kijowskim Majdanie. „Wiarę” w państwową narrację wzmacnia Cerkiew, podkreślająca, że kozactwo zawsze stało na straży nie tylko granic Rosji, ale i wiary prawosławnej.

Termin „komponent kozacki” pojawił się w kontekście wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży jako odrębnego przedmiotu nauczania. Podręczniki i wskazówki metodyczne przygotował pełniący od 2014 roku rolę I Uniwersytetu Kozackiego Moskiewski Państwowy Uniwersytet Technologii i Zarządzania im. K. Razumowskiego. Decyzją prezydenckiej Rady do Spraw Kozactwa stał się centrum metodologicznym, a zarazem centrum wdrażania innowacyjnych technologii w przedsiębiorstwach i kozackich gospodarstwach rolnych. Wybór tej uczelni uzasadniano brakiem wykwalifikowanych kadr zarządzających w rolniczych regionach zwartego zamieszkiwania kozaków, co powoduje trudności z organizowaniem własnych zakładów przetwórstwa rolnego. Uniwersytet Kozacki kształci 150 takich specjalistów rocznie (10 – w uczelni moskiewskiej, pozostałych w 18 regionalnych filiach). Uniwersytet podkreśla znaczenie kozactwa jako istotnej części społeczeństwa obywatelskiego²⁸.

²⁸ Казачий компонент в высшем образовании, <http://mgutm.ru/kazachestvo/formation.php>

Według minister edukacji Olgi Wasiljewej²⁹ „komponent kozacki” jest przedmiotem kształcenia ustawicznego, którym objęto 90 tys. dzieci i młodzieży w 4 tys. placówek (przedszkola, szkoły, klasy kozackie i kadeckie korpusy kozackie, ośrodki kształcenia zawodowego i uczelnie wyższe). Wdrożono w nich spójny system wychowania patriotycznego oparty na tradycjach kozactwa, a także ogólnorozwojowe programy wojskowo-patriotyczne, w tym musztrę. Przedmiot obejmuje także wychowanie obywatelskie, kształtowanie postaw światopoglądowych i etycznych w duchu prawosławia, ochronę regionalnej spuścizny kulturowej itp. Minister Wasiljewa przedstawia ten projekt jako rodzaj pomocy dla kozactwa w zakresie szkolnictwa zawodowego oraz edukacji ekonomicznej, umieszczając go – zgodnie z duchem narracji państwowej – w kontekście samofinansowania się stowarzyszeń kozackich. Jest to element szerszego planu patriotycznego wychowania dzieci i młodzieży, opartego m.in. na wprowadzonych w 2014 roku jednolitych standardach nauczania historyczno-kulturowego. Zaowocowały one powrotem ideologii do szkół, upowszechniają bowiem postrzeganie świata przez pryzmat „świata rosyjskiego” (русский мир), tj. cywilizacji opartej na tradycyjnych duchowych, prawosławnych wartościach. Do działalności edukacyjnej aktywnie włączyło się duchowieństwo prawosławne, poszerzając tę problematykę o kwestię bezpieczeństwa religijnego, tj. zdolność do przeciwstawienia się presji obcych kultur³⁰.

Od 2016 roku przedmiot „komponent kozacki” objął także kształcenie w zakresie walki informacyjnej. Potwierdzają to coraz liczniejsze doniesienia o kozackich cyberdrużynach. Do ich zadań należy m.in. wyszukiwanie w rosyjskim Internecie zakazanych

²⁹ Cyt. za sprawozdaniem z posiedzenia Rady do Spraw Kozactwa przy Prezydencie FR 16 listopada 2016 roku: Состоялось заседание Совета при Президенте Российской Федерации по делам казачества, <http://xn--b1aayq.xn--plai/news/632-v-moskve-sostoyalos-zasedanie-soveta-pri-prezidente-rossiyskoy-federacii-po-delam-kazachestva.html>

³⁰ Практическая лекция: „Религиозная безопасность”, <https://ok.ru/mgutu-im.ru/topic/66111008394087>

treści, ujawnianie przestępczych sieci społecznościowych, szerzących ekstremizm i terroryzm, walka z agresją informacyjną Zachodu itp. Udział w cyberdrużynach, które pojawiły się w różnych regionach, wymaga złożenia przysięgi kozackiej³¹. Na ich zlocie w I Uniwersytecie Kozackim w kwietniu 2017 roku, w którym uczestniczyli m.in. przedstawiciele prezydenckiej Rady do Spraw Kozactwa, szef departamentu kontroli w rządowej agencji ds. nadzoru komunikacji w Internecie Roskomnadzor, szef Ligi Bezpiecznego Internetu i ojciec Timofiej (Czajkin) wyznaczony przez Cerkiew do posługi duchowej wśród studentów, podkreślano rolę cyberdużyn jako obrońców granic wirtualnych i kulturowych Rosji oraz szczególne zasługi. Jak podano, w ciągu zaledwie sześciu miesięcy pełnienia misji kozackie cyberdrużyny doprowadziły do zablokowania 26 tys. portali szerzących „terroryzm i ekstremizm”, a także „radykalną propagandę ukraińską”³².

Wspomniany wyżej rozwój „kozackiego” potencjału ekonomicznego można interpretować z jednej strony jako współczesny wariant znanej z historii wymiany służby wojskowej na ulgi i koncesje, z drugiej zaś – jako powielenie procesu z początku lat dwutysięcznych, kiedy nastąpił masowy napływ siłowników do gospodarki i kiedy wysocy rangą przedstawiciele struktur bezpieczeństwa zajmowali kierownicze stanowiska w spółkach oraz w ich radach nadzorczych, co przełożyło się na renacjonalizację i koncentrację aktywów ekonomicznych państwa. W omawianym przypadku proces ten zszedł na poziom regionalny i dotyczy regionalnych elit siłowych. Jako nowi dysponenci działek z państwowego funduszu ziemi miałyby one m.in. zapewnić skok

³¹ Będący filią I Uniwersytetu Kozackiego Kaliningradzki Kozacki Instytut Technologii i Designu wykształcił już i zaprzysiął dwie takie cyberdrużyny (И. Марков, В Калининграде начнется формирование казачьей кибердружины, *Комсомольская Правда*, 16.03.2017, <http://www.kaliningrad.kp.ru/online/news/2685452>).

³² М. Лемуткина, Казаки нашли в интернете дьявола и объявили ему войну, *Московский Комсомолец*, 12.04.2017, <http://www.mk.ru/social/2017/04/12/kazaki-nashli-v-internete-dyavola-i-obyavili-emu-voynu.html>

technologiczny rosyjskiego rolnictwa, rozwój produkcji żywności ekologicznej, agroturystyki, stadnin koni i hipoterapii itp.

Przedstawiając neokozactwo jako management sektora rolniczego i przetwórczo-spożywczego, oficjalna narracja podkreśla udział kozaków w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego Rosji oraz samowystarczalności rosyjskiego rolnictwa, co znalazło się w obszarze zainteresowania Kremla po wprowadzeniu przezeń embarga na import żywności do Rosji w 2014 roku. Wyczuwając koniunkturę, stowarzyszenia kozackie zaczęły oferować pośrednictwo w handlu żywnością³³. Przedsiębiorczość ekonomiczna, oprócz samofinansowania się wojsk kozackich, ma zaowocować dodatkowo zasiedleniem Syberii i Dalekiego Wschodu, bezpiecznym i bezkolizyjnym zaopatrzeniem strategicznych konsumentów (Siły Zbrojne, Komitet Rezerw Państwowych, Rosatom, Rosyjskie Koleje, Gazprom, Rosnieft' i in.), a także kontrolą państwa nad kształtowaniem cen żywności, hurtowych i detalicznych. Taka narracja, kreująca rzeczywistość, jest chętnie upowszechniana przez atamanów: dowodzone przez nich „wojska kozackie” produkujące żywność miałyby uzyskać konkurencyjną przewagę, tj. szeroki dostęp do strategicznych konsumentów. Wydaje się przy tym znamienne, że omówiony dyskurs publiczny zupełnie nie uwzględnia zasad gospodarki rynkowej. Nie znajdujemy w nim także informacji na temat źródeł finansowania tego rodzaju przedsięwzięć, co utrudnia prognozy nie tylko na temat ich efektywności, ale i samej możliwości ich realizacji.

Kolejnym źródłem samofinansowania się kozactwa ma być odpłatna służba ochronna. Biznes ten jest wypróbowanym sposobem finansowania pozabudżetowego resortów siłowych. W przypadku neokozactwa jest on traktowany wręcz jako konieczność: wojskowe stowarzyszenia kozackie zostały zobowiązane do powołania i zarejestrowania spółek ochroniarskich. Ma to charak-

³³ <http://kuban24.tv/item/kubanskie-kazaki-zapustili-internet-yarmarku-dlya-sel-hozprodukcii-179511>

ter koniunkturalny, uwarunkowany z jednej strony klimatem politycznym sprzyjającym poszerzaniu możliwości biznesowych szeroko rozumianej korporacji siłowej, z drugiej zaś – obiektywnymi przyczynami ekonomicznymi i stanem budżetu Rosji.

Problem polega na tym, że rynek usług ochroniarskich został już dawno podzielony, nowi zaś usługodawcy będą musieli stać czoła potężnej konkurencji. O konkurencji i przewadze konkurencyjnej „kozaków” świadczy pośrednio incydent z końca 2015 roku. Po redukcji etatów w rosyjskim MSW (ciężto głównie etaty ochrony pozaresortowej) Moskiewskie Prywatne Przedsiębiorstwo Ochrony „Straż Kozacka” podpisało z władzami Moskwy kontrakt na ochronę 34 moskiewskich sądów. Po nagłośnieniu, że kontrakt ten został podpisany z pominięciem procedury zamówień publicznych, kozacy odstąpili od usługi. „Niedopatrzenie” ma zlikwidować zgłoszony do Dumy 11 października 2016 roku przygotowany jakoby w Federalnej Służbie Wojsk Gwardii Narodowej z rozporządzenia wicepremiera Dmitrija Rogozina projekt nowelizacji ustawy o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa, który przewiduje, że będzie ono szerzej angażowane do ochrony ważnych obiektów państwowych znaczenia federalnego bez procedury przetargowej³⁴. Do dziś jednak projekt nie doczekał się rozpatrzenia w Dumie.

Nadzór nad ochroną ważnych obiektów państwowych, ładunków specjalnych, szlaków i instalacji komunikacyjnych, jak również ochroną mienia osób fizycznych i prawnych, leży w gestii powołanej w 2016 roku wspomnianej powyżej Federalnej Służby Wojsk Gwardii Narodowej. Sprawuje ona także nadzór („federalną kontrolę państwową”) nad prywatnymi przedsiębiorstwami ochrony

³⁴ Росгвардия предлагает казакам охранять министерства и прокуратуру, *Аргументы и Факты*, 12.10.2016, http://www.kuban.aif.ru/politic/details/rosgvardiya_predlagaet_kazakam_ohranyat_ministerstva_i_prokuraturu; Казаки могут начать служить в Росгвардии, 22.03.2017, <https://www.kavkazr.com/a/kazaki-mogut-nachat-sluzhit-v-rosgvardii/28384551.html>

oraz bronią znajdującą się w obrocie cywilnym³⁵. Gwardia wyraziła zainteresowanie zwiększeniem kozackiego kontyngentu służby z poboru, jak i poszerzeniem zakresu kozackiej służby ochronnej, co przedstawia się jako konieczność ze względu na rozległe terytorium Federacji Rosyjskiej oraz zagęszczenie obiektów strategicznych przy niskiej gęstości zaludnienia, zwłaszcza na Syberii i Dalekim Wschodzie.

Rosyjska Gwardia Narodowa, podobnie jak Ministerstwo do Spraw Obrony Cywilnej i Sytuacji Nadzwyczajnych oraz Ministerstwo Obrony, manifestuje urzędowy optymizm, podkreślając znaczenie współpracy kozactwa z terytorialnymi organami administracji wojskowej. Kozactwo rejestrowe od dawna zresztą uczestniczy w ochronie porządku publicznego i obiektów publicznych (głównie cerkwi, szkół i przedszkoli). Do czasu powstania Gwardii warunki do tego rodzaju działalności nie były zaporowe: wystarczyło ukończyć kurs „pomocnik dzielnicowego”³⁶.

Obserwowany obecnie boom „przedsiębiorczości siłowej” (w tym kozackich spółek ochroniarskich i znajdujących się dopiero w początkowym etapie legislacji prywatnych spółek wojskowych³⁷) można interpretować na różne sposoby, także jako przejście na samofinansowanie się kozactwa. Należy zarazem pamiętać, że dotyczy to kozactwa formalnego, rejestrowego, zasilanego przez zwalnianych do rezerwy wojskowych i funkcjonariuszy struktur siłowych, dla których kozactwo stanowi szyld, markę handlową oferowanych usług. „Przedsiębiorczość siłowa” zawsze była traktowana przez Kreml nie tylko jako sposób na rozwiązanie problemu osób zwalnianych do rezerwy, ale i rezerwa mobilizacyjna

³⁵ Według rządowego dziennika *Rossijskaja Gazieta* (5.07. 2016) w Rosji funkcjonuje obecnie pół miliona prywatnych ochroniarzy, zaś w prywatnym obiegu znajduje się ponad 7 mln jednostek broni różnego kalibru.

³⁶ А. Бойко, Росгвардия прирастает есаулами и атаманами, *Комсомольская Правда*, 11.10.2016, <http://www.kp.ru/daily/26592/3608699/>

³⁷ Сергей Шишкин: Казаки за создание ЧВК, http://казачествомосквы.рф/news/ataman_sergej_shishkin_kazaki_za_sozdanie_chvk/2017-01-20-1382

dla sił zbrojnych, o stałej gotowości bojowej. Traktowanie jej jako fundamentu społeczeństwa obywatelskiego i partnerskich relacji państwowo-publicznych wydaje się nadużyciem: poszerzanie sektora bezpieczeństwa i obrony w rzeczywistości przekłada się bowiem na poszerzanie przestrzeni przemocy jako regulatora relacji państwo – obywatele.

Spektakularnym elementem polityki władz wobec kozactwa jest propaganda państwowa. Wykorzystuje się w niej wszelkie dostępne siły i środki. Na co dzień posługuje się sloganami i symbolami, o czym świadczą choćby omówione wyżej terminy powszechne w oficjalnej narracji. Wzmacniają je obrazy: defilady, zmiany wart czy 14-odcinkowy serial telewizyjny na motywach „Cichego Donu” Michaiła Szołochowa, odczytanego na nowo w 2015 roku w konwencji opery mydlanej. Trudną do przecenienia rolę odgrywa folklor kozacki, który w istocie upowszechniają profesjonalne państwowe zespoły pieśni i tańca, jak Kubański Chór Kozacki, Zespół Pieśni i Tańca Kozaków Dońskich z Rostowa, Zespół „Stawropolje”, „Kozacy Rosji” z Lipiecka. Ich zgraniczne występy to skuteczny PR Rosji³⁸.

Rolę „komponentu kozackiego”, jako zdrowej moralnie i fizycznie rezerwy mobilizacyjnej Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej podkreśla propaganda wojskowa³⁹. Ministerstwo Obrony – wcześniej zdecydowanie przeciwne szerszemu angażowaniu nieprzeszkolonego kozactwa do zadań obronnych⁴⁰ i przekształcaniu go

³⁸ Oto jak reklamowano np. występy „Kozaków Rosji” w Polsce: „Kozackie show odbędzie się w ramach trasy koncertowej po polskich miastach. Polska publiczność (...) będzie mogła po raz pierwszy zobaczyć je na polskiej scenie. A wszystko to owiane efektowną formą sceniczną, wzbogacone o ludowe, barwne stroje, utrzymane w stylu nieco zadziornych, aczkolwiek bardzo charakterystycznych dla „kozackich” regionów, pieśni. Cechą charakterystyczną owego widowiska jest także odczuwalne dla widzów technienie wolności, która przecież stanowi nieodłączny atrybut kozackiego życia” (<https://zabrze.com.pl/i,oszalamiajacy-wielki-balet-kozacki,200274,29932.html>).

³⁹ Д. Сергеев, Оседлать Т-80: на что способны российские казаки, 13.11.2016, ТВ Звезда, <https://tvzvezda.ru/news/forces/content/201611130847-y6uz.htm>

⁴⁰ Министерство Обороны Российской Федерации недовольно отношением казаков к военной службе, <http://kazak-center.ru/news/1/2012-02-06-1827>

w „rodzaj wojsk” – obecnie, przynajmniej deklaratywnie, zmieniło podejście, kładąc nacisk na szkolenie wojskowe kozaków jako bazy organizacyjnej obrony terytorialnej. Według głównego ideologa rosyjskiej reformy wojskowej Nikołaja Makarowa, b. szefa Sztabu Generalnego rosyjskiej armii, a obecnie doradcy ministra Siergieja Szojgu, kozacy będą stanowić trzon rezerwy mobilizacyjnej oraz służby kontraktowej w armii. Wpisując się w oficjalną narrację, generał stwierdził, że Sztab Generalny sukcesywnie formuje „wojska kozackie”, dążąc do utworzenia w każdym okręgu wojskowym co najmniej jednej kozackiej brygady⁴¹.

Według generała Konstantina Siwkowa, wiceprezesa Akademii Nauk Geopolitycznych, „kozacy mogą się sprawdzić jako siły ochrony i obrony obiektów i szlaków komunikacyjnych zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie wojny przed działaniami przeciwnika, aktami dywersji i zamachami terrorystycznymi, a w momencie ogłoszenia stanu wojennego – jako siły jego zabezpieczenia”. Generał⁴² postulował nb. utworzenie na bazie wojsk kozackich wojsk terytorialnych Gwardii Narodowej.

Postulat skwapliwie podchwyciła część atamanów, dowodząc, że istniejące ustawodawstwo przypisało kozakom funkcje obrony terytorialnej (zabezpieczenie reżimu stanu nadzwyczajnego i wojennego, ochrona porządku publicznego, ochrona ważnych obiektów państwowych, przemysłowych i wojskowych, walka z ugrupowaniami terrorystycznymi i bandyckimi, dodatkowa osłona rosyjskich granic, likwidacja skutków klęsk żywiołowych i katastrof humanitarnych itp.). Wypowiedzi atamanów zamieszczane na portalach wojskowych stowarzyszeń kozackich⁴³ sta-

⁴¹ Е. Созаев-Гурьев, Генштаб увеличивает число казачьих частей, *Известия*, 3.08.2012, <http://izvestia.ru/news/532117>

⁴² К. Сивков, Казачество как новый род войск, 15.04.2014; <http://vpk-news.ru/articles/19450>

⁴³ Zob. np. www.don-kazak.ru; <http://vko-ckv.ru>; <http://slavakubani.ru>; www.terkv.ru; <http://www.allcossacks.ru>; <http://ввко.рф>; <http://звко.рф>; <http://казакисибири.рф>

nowią naturalne niejako przedłużenie propagandy wojskowej. Spełniają też funkcję informacyjną (propagowanie idei kozactwa, wyjaśnianie jego strategicznej roli, instruktaż).

Ton tej propagandzie nadaje Kreml. W 2012 roku np., podczas prezydenckiej kampanii wyborczej Władimira Putina nagłośniono jego wypowiedź o strategicznym znaczeniu kozaków – „wielkiej grupy liczącej miliony Rosjan”. Prezydent wyraźnie zaznaczył, że kozacy znajdują się pod opieką Kremla, ponieważ „po rewolucji 1917 roku społeczność kozacka padła ofiarą brutalnych represji, które *de facto* były ludobójstwem. Mimo to kozacy przetrwali i zachowali własną kulturę i obyczaje. Państwo ma teraz obowiązek pomóc im, włączyć ich do służby wojskowej i pracy nad wychowaniem patriotyczno-wojskowym młodzieży”⁴⁴.

„Wiarę” w państwową narrację wzmacnia patriarcha Cyryl, który „szansę na prawdziwe odrodzenie kozactwa” upatruje w jego odnowie moralnej, tj. zacieśnieniu współpracy z Cerkwią. Podczas spotkania z atamanami „wojsk kozackich Rosji, Ukrainy i Białorusi” misję Cerkwi patriarcha ujął szeroko: „Rosyjska Cerkiew Prawosławna, na której terytorium kanonicznym pojawił się stan kozacki, niesie odpowiedzialność za jego posługę duchową na całym świecie”⁴⁵. Władyka utyskuje zarazem, że „kozakom, podobnie jak wielu innym rodakom, którzy wyszli z rzeczywistości sowieckiej, bardzo trudno jest żyć życiem Cerkwi”. Zaleca więc, by szczególną uwagę zwrócić na młode pokolenie stanu kozackiego, które winno być wychowywane w duchu tradycji prawosławnych. Stanowi kozackiemu patriarcha przypisuje bowiem rolę „awangardy prawosławnego bractwa bojowego” oraz „sił duchowych, kulturowych i społecznych rosyjskiego świata”⁴⁶.

⁴⁴ Высказывания о казачестве, http://rkouva0.ru/?page_id=368

⁴⁵ Патриарх Кирилл: Воцерковление казачества – единственный путь его возрождения, 5.12.2012, <http://www.pravoslavie.ru/57905.html>

⁴⁶ Zob. np. wystąpienie patriarchy Cyryla na otwarciu V Międzynarodowego Kongresu Kozaków w Nowoczerkasku 14 października 2015 roku (<http://www.patriarchia.ru/db/text/4245143.html>).

Propaganda telewizyjna jest kierowana zarówno do adresatów zagranicznych, jak i wewnętrznych. Pod koniec 2016 roku RT nagłośniła projekt przesiedlania kozaków w rejony przygraniczne⁴⁷. Na mocy decyzji wicepremiera Dmitrija Rogozina od 2017 roku wprowadzono program pilotażowy ochrony granicy państwowej na Dalekim Wschodzie (granicy z Chinami i Japonią będą strzec kozacy Wojsk Ussuryjskiego i Zabajkalskiego) i w europejskiej części Rosji (granicę z Polską i Litwą mają ochraniać wydzielone jednostki kozackie z Kaliningradu). W programie obliczonym na samofinansowanie się uczestników zaangażowano – jak podano – ok. 3 tys. osób. Przewiduje on przydzielenie czynnym i sprawdzonym w służbie państwowej kozakom działek, na których będą zajmować się uprawą i hodowlą. Z czasem, jak zapowiedziano, eksperyment ma być rozszerzony: kozacy będą ochraniać całe rosyjskie pogranicze.

Propaganda kierowana do kozaków niesie przesłanie perswazyjno-dydaktyczne, jak w materiale⁴⁸ o przygotowywanym w Dumie projekcie ustawy regulującej kwestię kozackich mundurów i dystynkcji. Jak podkreślano, prawa ich noszenia zostaną pozbawieni członkowie społecznych organizacji kozackich. Oficjalne media sugerują tym samym, że Kreml, dążący do umasowienia kozactwa formalnego, nie będzie tolerował organizacji nierejestrowanych, „samozwańczych”, które szkodzą wizerunkowi „prawdziwych kozaków”. Ma to niewiele wspólnego z rzeczywistością, co unaocznia choćby działalność atamana Kozicyna na Ukrainie czy rosnąca liczba rozpraw z przeciwnikami politycznymi Kremla (pobicie w Soczi członkiń zespołu Pussy Riot, napaść na moskiewskie Centrum im. Sacharowa, dwukrotne pobicie opozycyjnego

⁴⁷ Казакам доверяют охранять границы России с Польшей, Литвой, Китаем и Японией, RT, 18.10.2016, <https://russian.rt.com/article/326739-kazakam-doveriyat-ohranyat-granicy-rossii-s-polshei>

⁴⁸ Запретить карнавал: ряженных казаков могут объявить вне закона, RT, 25.11.2016, <https://russian.rt.com/russia/article/335504-ryazheniye-kazaki-vne-zakona>

polityka Aleksieja Nawalnego, a także mnożące się przypadki radykalnych działań kozaków, jak rozpędzanie akcji krisznowców i manifestacji gejowskich, demonstracyjne niszczenie w supermarketach zakazanej żywności z importu itp.), dokonywanych jakoby przez samowolnych, samozwańczych kozaków. Sprawcy tych incydentów – jak regularnie donoszą rosyjscy obrońcy praw człowieka – znajdują się pod parasolem Kremla i nie ponoszą konsekwencji prawnych.

Przede wszystkim jednak oficjalna propaganda wdraża poczucie zagrożenia ze strony Zachodu oraz dumę z nowych „podbojów” terytorialnych. Wynika to głównie z dotychczasowych doświadczeń reżimu putinowskiego: skutecznym narzędziem konsolidacji społeczeństwa i władz jest mobilizacja w obliczu zagrożenia: terrorystycznego, ekstremistycznego, kulturowego, „rosyjskim Majdanem” itp. Manifestując euforię po aneksji Krymu, kozacy gremialnie podkreślali swoje zasługi; chełpiło się tym nawet neokozactwo bałtyckie⁴⁹. Oznacza to, że weszli do gry narzuconej przez Kreml, obecnie zaś demonstrują, że są gwarantami jego polityki.

⁴⁹ Ю. Каменский, Балтийское казачество пережило новое рождение, Политобразование, 29.10.2016, <http://lawinrussia.ru/content/baltiyskoe-kazachestvo-perezhilo-novoe-rozhdenie>

II. INSTYTUCJONALIZACJA KWESTII KOZACKIEJ

Nagłaśniane przez państwo i Cerkiew domniemane wartości kozactwa (lojalność, patriotyzm, przestrzeganie norm etycznych prawosławia, tradycyjny model rodziny wielodzietnej, przede wszystkim zaś – zmilitaryzowany styl życia) pokrywają się z celami Kremla, dla którego „upaństwowienie” kozactwa jest równoznaczne z jego zagospodarowaniem jako modelowej grupy tzw. społeczeństwa obywatelskiego. Z tego względu w oficjalnych dokumentach i programach państwowych Kreml kładzie nacisk na patriotyczne wychowanie młodzieży kozackiej, wzmacnianie poczucia służby państwowej, przygotowanie kozaków do służby wojskowej i ochrony porządku publicznego, w tym poszerzenia funkcji represyjnej kozactwa (rozpędzanie opozycyjnych manifestacji i szykanowanie działaczy opozycyjnych). Przekształcanie kozactwa w systemowy komponent architektury bezpieczeństwa i obronności skutkuje obciążeniem kosztami tego procesu władz regionów.

1. Strategiczne cele Kremla

Kremlowską wizję kozactwa unaoczniają poświęcone mu dokumenty strategiczne. Pierwszym takim dokumentem była Koncepcja polityki państwowej FR wobec rosyjskiego kozactwa z 2008 roku. Charakteryzowała się dużą ogólnikowością, nadawała jednak aktywności kozaków pożądany przez Kreml kierunek rozwoju, kładąc nacisk na ich służbę państwową. Szczegółowiej doprecyzowany już dokument, wpisujący się w całościowe plany Kremla dotyczące zapewnienia wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa – Strategię rozwoju polityki państwowej Federacji Rosyjskiej wobec rosyjskiego kozactwa do roku 2020⁵⁰ – prezydent Putin zatwierdził 15 września 2012 roku. Cele

⁵⁰ Стратегия развития государственной политики Российской Федерации в отношении российского казачества, <http://state.kremlin.ru/council/16/news/16682>

tej polityki, jak czytamy w preambule, Kreml zamierza osiągnąć poprzez:

- stworzenie warunków ekonomicznych do włączenia członków stowarzyszeń kozackich w służbę państwową,
- rozwój podstaw duchowych, tradycyjnego stylu życia oraz wyjątkowych form kultury rosyjskiego kozactwa,
- wzrost roli kozactwa w wychowaniu młodzieży w duchu patriotyzmu i miłości do Ojczyzny, a także gotowości służby dla niej, w czym ważną rolę mają odegrać kozackie korpusy kadetów,
- rozwój i intensyfikację kontaktów rosyjskiego kozactwa z organizacjami kozackimi z państw Wspólnoty Niepodległych Państw.

Strategia zobowiązuje federalne organy władzy państwowej, organy władzy republik i innych podmiotów FR, organy samorządu terytorialnego do realizacji spójnej polityki wobec kozactwa, uwzględniającej:

- organizowanie służby państwowej rosyjskiego kozactwa,
- doskonalenie relacji władzy państwowej i samorządowej z kozactwem,
- wsparcie ekonomicznego rozwoju kozactwa,
- ochronę i rozwój kultury kozackiej, a także pracę z kozacką młodzieżą, jej wychowanie patriotyczno-wojskowe oraz przygotowanie fizyczne i duchowo-religijne,
- wsparcie międzynarodowej działalności rosyjskiego kozactwa,
- zabezpieczenie heraldycznej oprawy działalności rosyjskiego kozactwa (tj. dopracowanie dystynkcji, wzorów mundurów i regaliów poszczególnych wojsk kozackich), a także ochronę jego dziedzictwa historycznego.

Ogólnikowe sformułowania w rodzaju „wzmocnienie roli kozactwa w rozwiązywaniu zadań państwowych i samorządowych”, „maksymalne wykorzystanie potencjału organizacji i wspólnot

kozackich w harmonizacji międzyetnicznego, międzyreligijnego i międzykonfesjonalnego dialogu” czy „zagospodarowanie przygranicznych i innych słabo zaludnionych lub niezamieszkanymi terytoriów Federacji Rosyjskiej” nie przesłaniają podstawowego celu, jakim jest konsolidacja nadal podzielonych i rozproszonych organizacji kozackich. Strategia ugruntowała długoterminowe cele związane z rozwojem neokozactwa, poprzez włączenie go:

- w system bezpieczeństwa i obronności FR poprzez bezpośrednią służbę w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, służbę w formacjach wojskowych tzw. innych wojsk oraz w ramach rezerwy Sił Zbrojnych,
- w system bezpieczeństwa publicznego,
- w system ochrony przed zagrożeniami ekologicznymi i pożarowymi oraz likwidacji skutków sytuacji nadzwyczajnych,
- w system ochrony granicy państwowej.

Cele te nie są nowe. Od 1992 roku kozacy ochraniają rezydencję patriarchy; kozackie regimenty straży granicznej, a także patrole milicji ochotniczej powoływano już w czasach prezydentury Borysa Jelcyna. Tryb angażowania wojskowych stowarzyszeń kozackich oraz zawierania z nimi kontraktów uregulował premier Władimir Putin postanowieniem rządu nr 806 z 2009 roku. Rozwój kozactwa i umocnienie jego statusu zmilitaryzowanej społeczności po raz pierwszy w oficjalnym dokumencie podbudowano jednak wymiernymi przywilejami i koncesjami, co uzasadnia się przejściem na samofinansowanie się kozactwa. *Novum* stanowią ponadto skala przedsięwzięcia obejmująca całe terytorium Federacji Rosyjskiej (w tym wszystkie okręgi wojskowe), a także konkretne mechanizmy realizacyjne rozłożone na trzy etapy:

Etap 1 (2012–2014)	<ul style="list-style-type: none"> • Stworzenie centralnej bazy danych organizacji kozackich poprzez ich powtórna rejestrację; wydanie ich członkom nowych legitymacji kozaka. • Stworzenie podstaw prawnych przejścia organizacji kozackich na samofinansowanie się (zakładanie prywatnych przedsiębiorstw ochrony, przydzielanie wspólnotom kozackim działek rolnych z państwowego funduszu ziemi). • Rozwój szkolnictwa kozackiego („komponent kozacki”). • Zabezpieczenie informacyjne polityki państwa (kozackie portale internetowe, serie książkowe, badania socjologiczne).
Etap 2 (2015–2018)	<ul style="list-style-type: none"> • Doskonalenie federalnej i lokalnej bazy prawnej dotyczącej służby państwowej kozaków. • Ukompletowanie „kozackich” jednostek wojskowych na poziomie 80%. • Zawieranie kontraktów z członkami wojskowych stowarzyszeń kozackich o dobrowolnym udziale w rezerwie mobilizacyjnej powoływanej w czasie stanów nadzwyczajnych i w czasie „W”. • Powołanie prywatnych przedsiębiorstw ochrony przez wszystkie wojska kozackie. • Przyjęcie regionalnych i municypalnych programów wsparcia rozwoju rosyjskiego kozactwa. • Realizacja programu tworzenia/rekonstrukcji sztabów wojskowych stowarzyszeń kozackich.
Etap 3 (2018–2020)	<ul style="list-style-type: none"> • Wniesienie do rejestru państwowego wszystkich stowarzyszeń kozackich, legitymację kozaka nowego wzoru nosi 100% ich członków. • Państwową służbę pełni co najmniej 35% stanu osobowego wojskowych stowarzyszeń kozackich. • Wojskowe stowarzyszenia kozackie są organizacjami samofinansującymi się (na podstawie kontraktów z władzami lokalnymi, prywatnej działalności ochronnej i rolniczej). • Członkowie wojskowych stowarzyszeń są włączeni do ewidencji rezerwy mobilizacyjnej Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej powoływanej w czasie stanów wyjątkowych i czasu „W”. • W Południowym Okręgu Wojskowym przeprowadza się eksperyment dotyczący powołania organizacyjnej rezerwy mobilizacyjnej na bazie jednego lub dwóch wojskowych stowarzyszeń kozackich. • Rozszerzenie programów edukacyjnych na młodzież kozacką z krajów WNP, a także powołanie sieci letnich obozów wychowania patriotyczno-wojskowego dla młodzieży kozackiej z WNP. • Organizacja Światowego Forum Kozackiej Młodzieży Prawosławnej i Światowego Kongresu Kozaków.

Głównymi wykonawcami Strategii są ministerstwa i agencje rządowe, „podwykonawcami” – władze lokalne podmiotów Federacji Rosyjskiej. Początkowo rząd zatwierdzał plany roczne: na rok 2012, na rok 2013. Zatwierdzony 29 lipca 2014 roku Plan przedsięwzięć w latach 2014–2016 na rzecz realizacji Strategii polityki państwa wobec rosyjskiego kozactwa był krytykowany jako nieskuteczny w likwidowaniu podziałów wśród kozactwa⁵¹. Plan przedsięwzięć ostatniego etapu realizacji Strategii rząd zatwierdził 17 lutego 2017 roku (rozporządzenie nr 285-p), zobowiązując władze podmiotów Federacji Rosyjskiej do udziału w jej realizacji i przygotowania własnych planów realizacyjnych⁵². Nadzór nad realizacją planów lokalnych sprawuje Federalna Agencja do Spraw Narodowości (FADN), informując rząd o aktualnym jej stanie dwa razy w ciągu roku: w lutym i sierpniu.

Ze względu na centralizację i wyłączne prawo centrum federalnego do kontroli nad sektorem bezpieczeństwa i obronności rola władz lokalnych ogranicza się do realizacji zadań narzuconych przez centrum. Lista tych zadań ciągle rośnie: w myśl dokonanej w lutym 2017 roku nowelizacji ustawy o mobilizacji i przygotowaniach mobilizacyjnych⁵³ gubernatorzy i szefowie samorządów terytorialnych będą osobiście odpowiedzialni za przygotowania mobilizacyjne i przeprowadzenie mobilizacji w czasie „W”. Odciążą tym samym resort obrony, który zarządza systemem mobilizacyjnym, uruchamia szkolenie rezerw i przeprowadza oceny stanu gotowości mobilizacyjnej. Oceny te z punktu widzenia resortu nie wypadły pomyślnie. Jednym ze środków zaradczych ma być eksperyment, polegający na podpisywaniu krótkoterminowych kontraktów (na 3–5 lat) z kozakami pozostającymi w rezerwie

⁵¹ Чтобы вместо консолидации казачества не происходило его разъединение, http://kazak-center.ru/news/vmesto_konsolidacii_kazachestva_proiskhodit_ego_razedinenie/2017-01-16-3246

⁵² <https://government.consultant.ru/documents/3716066>

⁵³ Федеральный закон от 22 февраля 2017 г. N-19-ФЗ, *Российская Газета*, 27.02.2017, <https://rg.ru/2017/02/27/mobilizaciya-dok.html>

Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej⁵⁴. Rozwiązanie to, jak należy wnioskować na podstawie publicznej dyskusji, leży zarówno w interesie władz lokalnych, jak i kozaków.

Analiza wspomnianych dokumentów wykonawczych prowadzi do wniosku o skrajnym zbiurokratyzowaniu tej polityki. Dla przykładu: Ministerstwo Sprawiedliwości ma opracować harmonogramy – plany wpisywania organizacji kozackich do rejestru państwowego, ma przeprowadzić analizę praktyki stosowania aktów prawnych dotyczących kozaków przez władze lokalne, a także opracować i doprowadzić do przyjęcia nowych aktów prawnych, w tym ustawy o rozwoju kozactwa. Znacząca część zapisów ma czysto formalny charakter. Federalną Służbę Bezpieczeństwa np. zobowiązano do angażowania kozaków do obrony granic (angażuje od lat 90.), Gwardię Narodową – do upowszechnienia służby kozaków w jednostkach gwardyjskich i ochronie obiektów państwowych (jest to statutowy obowiązek i wojsk kozackich, i Gwardii Narodowej), zaś MSW – do włączenia wojskowych stowarzyszeń kozackich do ochrony porządku publicznego (pełnią taką służbę od wielu lat).

Biurokratyczne zadęcie można zaobserwować w sformułowaniach analogicznych planów władz poszczególnych podmiotów Federacji Rosyjskiej, które zostały zobligowane do ich sporządzenia. Na przykład każde z umieszczonych w planie przedsięwzięć obwodu rostowskiego⁵⁵ podlega sprawozdawczości (dwukrotnie w roku sprawozdawczym).

⁵⁴ Минобороны ищет пути по сокращению фактов уклонения резервистами от прохождения военных сборов, *Военное Обозрение*, 6.10.2015, <https://topwar.ru/83755-minoborony-ischet-puti-po-sokrascheniyu-faktov-ukloneniya-rezervistami-ot-prohozheniya-voennyh-sborov.html>

⁵⁵ Об утверждении плана мероприятий по реализации в 2017-2020 годах Стратегии развития государственной политики Российской Федерации в отношении российского казачества до 2020 года в Ростовской области, <http://www.donland.ru/documents/Ob-utverzhenii-plana-meropriyatij-po-realizacii-v-2017-%E2%80%93-2020-godakh-Strategii-razvitiya-gosudarstvennoj-politiki-Rossijskoj-Federacii-?pageid=128483&mid=134977&itemId=24908>

W myśl przepisów prawnych polityka państwa wobec kozactwa jest finansowana z budżetu federalnego oraz budżetów lokalnych. Ze względu na brak kompleksowych, wiarygodnych danych nakłady na ten cel trudno oszacować; z dostępnych szacunkowych informacji wynika, że zostały nimi obciążone głównie władze regionalne⁵⁶. Wiadomo np., że w latach 2017–2019 obwód rostowski wyda na kozaków ponad 2 mld rubli. Wydatki Kraju Krasnodarskiego na realizację programu „Kozactwo Kubania” w latach 2014–2016 wyniosły 3,1 mld rubli. Najwięcej wydano na organizację służby państwowej kozaków (1,8 mld), na kozackie korpusy kadeckie – 730 mln, na działalność spółki państwowej Kozacy Kubania – 458 mln, na wychowanie wojskowo-patriotyczne – 64 mln rubli. Kozacy krymscy, dla których w planie na lata 2017–2020 przewidziano 37,6 mln rubli, są finansowani w ramach programu „Rozwój społeczeństwa obywatelskiego i tworzenie warunków do zabezpieczenia zgody narodowej”. Większa część tej kwoty jest przeznaczona na rozwój służby państwowej kozaków. Struktura wydatków regionalnych wpisuje się więc w ogólniejszą tendencję wzrostu wydatków na cele bezpieczeństwa i obrony kosztem wydatków na cele socjalne. Wiadomo ponadto, że poszczególne projekty z udziałem kozaków są finansowane także z funduszu prezydenckich grantów⁵⁷ oraz sponsoringu inicjowanego przez państwo i Cerkiew.

Deklarowanemu wsparciu społeczno-ekonomicznego rozwoju kozactwa (jak to określają niektórzy publicyści – zerwaniu z kozacką filozofią ubóstwa) towarzyszą wypróbowane metody Kremla, który udzielił koncesji na szeroką przedsiębiorczość siłową wojsk kozackich i zapowiada rozszerzenie programu przydzielania im

⁵⁶ Вопросы финансирования казачества на федеральном и региональном уровнях, http://kazak-center.ru/news/voprosy_finansirovanija_kazachestva_na_federalnom_i_regionalnom_urovnjakh/2016-12-03-3216

⁵⁷ Chodzi o granty prezydenckie dla organizacji trzeciego sektora na projekty w obszarach: „utrwalanie pamięci historycznej”, „ochrona zdrowia, пропаганда zdrowego trybu życia”, „wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży” i in. Zob. <http://президентскиегранты.рф/Project/View/13166>

gruntów z państwowego funduszu ziemi. Kosztami rozwoju wojskowej służby kozackiej obarczył budżety lokalne. „Samofinansowanie się” wojsk kozackich polega głównie na zawieraniu z nimi bardziej lub mniej zyskowych kontraktów finansowanych przez władze lokalne. Powoduje to sceptycyzm obserwatorów, którzy przypominają, że w przeszłości podobne mechanizmy prowadziły do kryminalizacji regionów i przekształcania kozackich regimentów w prywatne bojówki władz lokalnych, ich uwłaszczania się oraz niejasnych powiązań między polityką i gospodarką. Także dziś, jak się podkreśla, terytorialne delegatury administracji bezpieczeństwa i obrony kraju mają więcej interesów ekonomicznych z miejscowymi władzami niż z centrum federalnym. W tym kontekście słabość form prywatnej i spółdzielczej własności kozackiej potwierdzają losy 42 tys. ha gruntów przydzielonych stowarzyszeniom kozackim Kraju Stavropolskiego w latach 90. Ziemie te zawłaszczyli ówcześni liderzy odrodzenia kozackiego⁵⁸.

2. Instytucjonalny system zarządzania kozactwem

Wbudowane w Strategię rozwoju polityki państwowej Federacji Rosyjskiej wobec rosyjskiego kozactwa do roku 2020 mechanizmy biurokratycznej kontroli rozwoju kozactwa są realizowane przez powołane w tym celu struktury do „współpracy z kozakami”. Pojawiły się one w większości resortów centralnych, we wszystkich okręgach federalnych, a także w administracjach lokalnych, które zostały zobowiązane do przyjęcia odrębnych aktów prawnych dotyczących rozwoju państwowej służby kozackiej, kompatybilnych z ustawodawstwem federalnym. Na szczycie zhierarchizowanej i zbiurokratyzowanej piramidy znajduje się Rada do Spraw Kozactwa przy Prezydencie FR.

⁵⁸ А. Мащенко, Мы – рыцари России. Парадоксы возрождения казачества в России, *Ставропольская Правда*, 13.01.2017, http://www.stpravda.ru/20170113/paradoksy_vozrozhdeniya_kazachestva_v_rossii_99509.html

Polityka władz wobec kozactwa przybrała charakter systemowy wraz z powołaniem w 2009 roku prezydenckiej Rady do Spraw Kozactwa, co interpretowano jako objęcie kozactwa osobistym patronatem prezydenta. Z założenia ma ona charakter doradczy i konsultacyjny; przygotowuje prezydenckie akty prawne oraz dokumenty strategiczne dotyczące rozwoju kozactwa. Obecny jej skład – głównie atamani wojsk i innych „rejestranych” organizacji kozackich oraz przedstawiciele administracji państwowej – został zatwierdzony rozporządzeniem prezydenta nr 414 z 20 grudnia 2016 roku. Na czele Rady stoi Aleksandr Biegłow, przedstawiciel pełnomocny prezydenta w Centralnym Okręgu Federalnym, a w skład prezydium wchodzi trzej wiceprzewodniczący (wicepremierzy Aleksandr Chłoponin i Dmitrij Rogozin oraz pełniący obowiązki sekretarza Rady szef Zarządu Administracji Prezydenta FR ds. Polityki Wewnętrznej Andriej Jarin). Skład prezydium poszerzono o Radę Atamanów Wojsk Kozackich, której przewodniczy Nikołaj Dołuda, oraz Komisję Ekspertko-Konsultacyjną, którą kieruje Murat Ziazikow, odpowiedzialny w Administracji Prezydenta za relacje międzyetniczne. Przewodniczącemu Rady bezpośrednio podlegają komisje ds. rozwoju kozactwa powołane we wszystkich okręgach federalnych oraz struktury do współpracy z kozactwem w poszczególnych podmiotach Federacji Rosyjskiej.

Prace Rady toczą się w 15 stałych komisjach, które są jednocześnie ciałami koordynacyjnymi:

- ds. doskonalenia organizacji służby państwowej i in. (Iwan Mironow, ataman Centralnego Wojska Kozackiego)
- ds. współpracy Ministerstwa Obrony z wojskowymi stowarzyszeniami kozackimi (szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej Walerij Gierasimow)
- ds. ochrony lasów i zwierzyny (Aleksandr Panfilow, wiceszef agencji ds. gospodarki leśnej, Rosleschoz)
- ds. doskonalenia współpracy z rosyjskim kozactwem (Timur Prokopienko, b. szef ruchu Młoda Gwardia, zastępca szefa Zarządu ds. Polityki Wewnętrznej Administracji Prezydenta)

- ds. współpracy ze społecznymi organizacjami kozaków (Andriej Jarin, szef Zarządu ds. Polityki Wewnętrznej Administracji Prezydenta)
- ds. rozwoju polityki państwa wobec kozactwa (Igor Barinow – szef rządowej Federalnej Agencji do Spraw Narodowości)
- ds. normatywnych aktów prawnych (Maksim Trawnikow, wiceminister sprawiedliwości)
- ds. wsparcia rozwoju ekonomicznego kozactwa (Aleksandr Pietrikow, wiceminister rolnictwa)
- ds. rozwoju systemu oświaty kozackiej (Olga Wasiljewa, minister oświaty)
- ds. naukowo-badawczych i współpracy z mediami (Wasilij Szestakow, prezes Międzynarodowej Federacji Sambo)
- ds. rozwoju kultury kozackiej (Aleksandr Żurawski, wiceminister kultury)
- ds. działalności zagranicznej rosyjskiego kozactwa (Oleg Wasniecowa, dyrektor departamentu MSZ ds. kozaków)
- ds. współpracy kozactwa z Rosyjską Cerkwią Prawosławną (Leonid Pokrowski, tj. metropolita stawropolski Cyryl)
- ds. heraldyki kozactwa (Gieorgij Wilinbachow, szef Rady Heraldycznej Administracji Prezydenta Federacji Rosyjskiej)
- ds. kontroli i monitoringu (Andriej Kulba, wiceszef Zarządu Kontroli Administracji Prezydenta).

Komisjom przewodzi z reguły urzędnik federalny, zaś jego zastępcą jest przedstawiciel kozactwa. Komisja kultury⁵⁹ składa się np. z 26 członków, w tym dyrektorów zespołów artystycznych o statusie przedsiębiorstw państwowych (takich jak Kubański Chór Kozacki, Kozacy Rosji, Zabajkalscy Kozacy), ministrów kultury podmiotów federacji, przedstawicieli resortowych zarządów kultury i świata mediów. Komisji przewodniczy wiceminister kultury Federacji Rosyjskiej, zaś jego zastępcą jest Władimir Romanow, ataman Wojska Orenburskiego. Realizacją kremlowskich projek-

⁵⁹ <http://culture34.ru/news/%D0%A1%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8.pdf>

tów zajmują się także członkowie Rady nie wchodzący w skład wymienionych komisji. Zasiadający w Radzie Siergiej Pospiełow, szef Federacji ds. Młodzieży, był np. inicjatorem forum Młodzieżowy Krąg Kozacki (maj 2016), który „zdecydował” o powołaniu Związku Młodzieży Kozackiej. (Współorganizatorami Kręgu były Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa, administracja obwodu rostowskiego i I Uniwersytet Kozacki)⁶⁰.

Rozgałęziona organizacja współpracy państwa z kozakami przypomina dawny system nakazowo-rozdzielczy. Odrębne komórki dedykowane temu obszarowi polityki państwa pojawiły się w poszczególnych resortach. Platformami współpracy z zagranicznymi organizacjami kozackimi w rosyjskim MSZ są departament współpracy ze stowarzyszeniami kozackimi oraz odrębna komisja ds. wspierania rozwoju działalności międzynarodowej rosyjskiego kozactwa⁶¹, okresowo rozliczające organizacje kozackie z ich planów działalności międzynarodowej.

Nadzór nad realizacją państwowych projektów sprawuje rządowa Międzyresortowa Komisja do Realizacji Strategii Rozwoju Polityki Państwowej Federacji Rosyjskiej wobec Rosyjskiego Kozactwa do roku 2020. Od listopada 2016 roku przewodniczącym komisji „z urzędu” jest szef Federalnej Agencji do Spraw Narodowości Igor Barinow, który wchodzi w skład Rady do Spraw Kozactwa. Administracje lokalne, oprócz odrębnych departamentów ds. współpracy z kozactwem, powołały dodatkowo państwowe przedsiębiorstwa w rodzaju Kozactwo Kubania, Kozacy Donu,

⁶⁰ Jak podała TV Kubania (22 marca 2017 roku), I Zjazd Kubańskiego Oddziału Związku Młodzieży Kozackiej, który powstaje na bazie uczniów klas kozackich i kozackich korpusów kadeckich, odbył się we wrześniu 2017 roku (po upływie ponad roku po jego utworzeniu!). Można to interpretować jako biurokratyczną opieszałość w regionie uważanym za lidera we wspieraniu odgórnych inicjatyw Kremla (<http://old.kubantv.ru/kuban/kazachy-molodezh-kubani-obedinyat-v-soyuz/>).

⁶¹ Материалы комиссии по вопросам казачьих обществ, http://www.mid.ru/materialy-komissii-po-voprosam-kazac-ih-obsestv/-/asset_publisher/aLRfN6MT9msV/content/id/185558

wołogradzkie Centrum Kozackiej Służby Państwowej⁶², zatrudniające kozaków i realizujące te projekty.

Ministerstwo Obrony, które jest głównym beneficjentem tej polityki, wbrew wcześniejszym zapowiedziom nie powołało odrębnej struktury do współpracy z kozactwem, choć współpracuje z nim na co dzień, o czym świadczą wydawane przez Główny Zarząd Organizacyjno-Mobilizacyjny Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej szczegółowe instrukcje⁶³ dotyczące ewidencji, szkolenia przedpoborowego oraz przeszkalania rezerwistów, wspólnych przedsięwzięć w zakresie patriotycznego wychowania młodzieży itp. Zgodnie z planem resort rezerwuje dla kozackich stowarzyszeń wojskowych jednostki, w których ich przedstawiciele odbywają służbę wojskową (zazwyczaj w pobliżu miejsc zamieszkania; poborowi ze stowarzyszenia Centralne Wojskie Kozackie służą np. w 4. Kantemirowskiej Brygadzie Pancерnej w Naro-Fomińsku⁶⁴, z Wojska Dońskiego – w jednostce 45767 w Kamieńsku Szachtyńskim, z Wojska Kubañskiego – w kozackiej kompanii Wojsk Powietrznodesantowych w Noworosyjsku).

Poczynając od 2012 roku, współpracę z kozactwem Sztab Generalny umieszcza w kontekście obrony terytorialnej Federacji

⁶² Создано государственное казенное учреждение Ростовской области «Казачи Дона», 5.02.2014, <http://www.donland.ru/news/Sozdano-gosudarstvennoe-kazennoe-uchrezhdenie-Rostovskoj-oblasti-Kazaki-Dona?pageid=92218&mid=83793&itemId=51298>; О государственной программе Краснодарского края «Казачество Кубани», <http://docs.cntd.ru/document/430655711>

⁶³ Организация учета членов казачьих обществ, http://www.ataman-ovko.ru/official_documents/metods/organizatsiya-voinskogo-ucheta-chlenov-kazachikh-obshchestv/; Приказ министра обороны Российской Федерации, http://www.ataman-ovko.ru/official_documents/executive/prikazy-ministra-oborony-rf/prikaz-ministra-oborony-rossiyskoy-federatsii-745-.php

⁶⁴ Zob. Военная служба в Вооруженных Силах Российской Федерации как один из видов несения государственной службы казаками Центрального казачьего войска (<http://ckwrf.ru/>).

Rosyjskiej (OT)⁶⁵. O jej zacieśnieniu świadczą szczątkowe informacje o kolejnych zgrupowaniach kozackiej rezerwy mobilizacyjnej. Wiadomo też, że zgodnie z postanowieniami prezydenckiego dekretu nr 370 z lipca 2015 roku o utworzeniu osobowych rezerw mobilizacyjnych Sił Zbrojnych FR⁶⁶ resort obrony podpisuje z kozakami kontrakty o pozostawaniu w rezerwie konkretnych jednostek wojskowych. Stanowią one bazę dla prowadzonego sukcesywnie przeszkalanania rezerwistów. Pod koniec kwietnia 2017 roku na terenie Gwardyjskiej Brygady Inżynieryjnej Południowego Okręgu Wojskowego im. Aleksandra Newskiego rozlokowanej w Kamieńsku Szachtyńskim przeprowadzono np. ćwiczenia kompanii OT ukompletowanej z kozaków Wojska Dońskiego. Zgodnie z planem ćwiczeń w 2017 roku trzydniowe zgrupowania kompanii będą się odbywać raz w miesiącu⁶⁷.

Nie brak też sygnałów, że szkolenia prowadzone są obecnie w trybie nieskoszarowanym, indywidualnym, w czasie dogodnym dla pracujących rezerwistów, co przedstawia się jako pilotażowy program ukompletowania jednostek OT kadrami rezerwową. Program ten testowano w czasie ćwiczeń Kawkaz-2016, podczas których – jak donoszono – sformowano 47. Dywizję OT w Sewastopolu. W jej skład weszli w przeważającej części rezerwiści spoza Krymu: z obwodu rostowskiego (terytorium Wojska Dońskiego) i Kraju Krasnodar-

⁶⁵ Zbiegło się to z nowelizacją art. 22 ustawy o obronie Federacji Rosyjskiej, który rozszerzono o definicję obrony terytorialnej (OT). Wynika zeń, że funkcjonuje ona w czasie „W” i składa się z dwóch elementów: (1) ochrony i obrony ważnych obiektów państwowych oraz (2) walki z desantem i dywersją przeciwnika. Organizacją OT jako części systemu militarnego państwa zajmuje się Ministerstwo Obrony na szczeblu okręgów wojskowych. Dotychczas w resorcie obrony nie powołano odrębnego dowództwa OT, choć od 2013 roku jej elementy są sukcesywnie wprowadzane do scenariuszy zapowiadanych ćwiczeń i niezapowiedzianych sprawdzianów gotowości bojowej.

⁶⁶ Указ Президента Российской Федерации о создании мобилизационного людского резерва Вооруженных Сил Российской Федерации, <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201507170019.pdf>

⁶⁷ Боевая учеба казаков-резервистов, http://kazak-center.ru/publ/novosti_kazak_inform/naibolee_vazhnye/boevaja_ucheba_kazakov_rezervistov/174-1-0-4283

skiego (terytorium Wojska Kubańskiego), przewiezionych na miejsce zbiórki przez lotnictwo transportowe. Oznacza to, że jednostkę OT powołano z pominięciem zasady lokalnego charakteru obrony terytorialnej. W tym kontekście nie można wykluczyć, że plany reortu obrony wobec neokozactwa wykraczają poza OT. Na Krymie w 2014 roku kozaków wykorzystano po części jako siły okupacyjne. Byli także wykorzystywani do akcji specjalnych. Dość wspomnieć o akcjach niezidentyfikowanych kozaków, którzy w 2006 roku zerwali ćwiczenia marynarki wojennej USA i Ukrainy, w 2009 roku usunęli ukraińską flagę państwową ze szczytu góry w pobliżu Sewastopola⁶⁸, czy o doniesieniach Służby Bezpieczeństwa Ukrainy o kozackich brygadach trolli internetowych⁶⁹.

Odrębne miejsce w systemie wspierania służby państwowej kozactwa zajmuje Komitet Synodalny do Współpracy z Rosyjskim Kozactwem. Powstał w marcu 2010 roku na mocy decyzji Świętego Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Komitet, działający pod przewodnictwem metropolity stawropolskiego Cyryla⁷⁰, podobnie jak kierowana przezeń stosowna komisja prezydenckiej Rady, mają swe siedziby w moskiewskim Klasztorze Dońskim, który jest zarazem rezydencją metropolity. Od 2011 roku klasztor jest chroniony rotacyjnie przez 11 wojsk rejestrowych.

Jak czytamy w statucie Komitetu Synodalnego do jego celów zaliczono m.in.:

- upowszechnianie podstaw wiary prawosławnej wśród członków poszczególnych wspólnot i organizacji zrzeszających kozactwo;

⁶⁸ I. Лосев: Україна. XXI століття. Козацтво. Але чие воно?, <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/11498>

⁶⁹ В Україні зафіксовані три типи фейкових громад за котóryми стоять російські спецслужбы – СБУ, 112.ua, 23.05.2017, <https://112.ua/obshchestvo/v-ukraine-zafiksirovani-tri-tipa-feykovyh-gromad-za-kotorymi-stoyat-rossiyskie-specsluzhby-sbu-391522.html>

⁷⁰ <http://www.skvk.org/>

- koordynację działalności duchownych pracujących z kozakami na terytorium Rosji i poza jej granicami;
- organizowanie staży i szkoleń dla duchownych sprawujących posługę wśród kozaków;
- prowadzenie stałego monitoringu wspólnot kozackich pod kątem ich religijności;
- rozpowszechnianie wśród kozaków literatury religijnej i materiałów naukowo-metodycznych;
- rozwój działalności wydawniczej i prezentacje materiałów informacyjnych i dokumentów dotyczących wzajemnego wspierania się Cerkwi i kozactwa⁷¹.

W 2010 roku Komitet przyjął także własną strategię działania. W dokumencie „Podstawowe kierunki pracy duchowo-oświatowej ze wspólnotami kozackimi” podkreślono znaczenie partnerskich relacji kozacy – Cerkiew, stworzenia struktury organizacyjnej do pracy w środowisku kozackim, przygotowania prawosławnego aktywu w zakresie wychowania, a także w dziele obywatelsko-patriotycznego wychowania rodzin kozackich, propagowania kulturowo-historycznych tradycji kozackich wśród dzieci i młodzieży, a także poszerzenia kręgu partnerów ekonomicznych (tj. sponsorów) w dziele duchowego i obywatelsko-patriotycznego wychowania społeczności kozackiej⁷².

Jak wynika z cytowanych dokumentów, posługa duchowa wśród kozaków zyskała jednoznacznie propaństwowy wymiar, potwierdzający sojusz „ołtarza z tronem”. Oficjalne stanowisko Cerkwi dobitnie świadczy o lojalności hierarchów cerkiewnych. I nie tylko: podobnie jak Kreml, Cerkiew gra kartą kozacką, umacniając swą pozycję w społeczeństwie. Platformą współdziałania państwa i Cerkwi jest koncepcja „prawosławnej cywilizacji”, będąca

⁷¹ <http://www.skvk.org/dokumenty/ustav-sinodalnogo-komiteta-po-vzaimodejstviyu-s-kazachestvom>

⁷² <http://www.skvk.org/dokumenty/osnovnye-napravleniya-duxovno-prosvetitelskoj-raboty-v-kazachix-obshhestvax>

podstawą paradygmatu cywilizacyjnego polityki władz Federacji Rosyjskiej, zgodnie z którym relacje międzynarodowe to przestrzeń rywalizacji bądź współpracy cywilizacji. Cywilizacja prawosławna z Rosją na czele stanowi przeciwagę „zdegenerowanej” cywilizacji zachodniej. I Cerkiew, i państwo określiły przy tym granice obszarów swych interesów: stąd wynika np. waga utrzymania integralności terytorium objętego administracją Patriarchatu Moskiewskiego, której podporządkowana jest jego działalność zagraniczna.

Jak niedawno na portalu adresowanym do kozaków ukraińskich poinformował metropolita Cyryl⁷³, służba prasowa Komitetu Synodalnego prowadzi szeroko zakrojoną działalność informacyjno-propagandową wśród kozaków ukraińskich, białoruskich, serbskich, bułgarskich, czeskich, niemieckich i in. Według metropolity „Cerkiew jest ośrodkiem przyciągania dla wspólnot rodaków za granicą. Dążą one do zachowania swej tożsamości narodowej oraz zjednoczenia się w celu zachowania jednolitej duchowej i kulturowej przestrzeni w krajach WNP i dalszej zagranicy”.

Zagraniczny wymiar działalności Komitetu Synodalnego znakomicie obrazują wspomniane już fora kozackiej młodzieży prawosławnej. Z jego inicjatywy w lipcu 2016 roku w Sankt Petersburgu (przy wsparciu Fundacji Rozwoju Kozactwa i lokalnych władz) odbyło się I Eurazjatyckie Forum Młodzieży Kozackiej. Tegoroczne, II Eurazjatyckie Forum „Kozacka Jedność 2017”, przy wsparciu władz Sewastopola i Republiki Krym odbyło się w Sewastopolu⁷⁴.

⁷³ www.pravkazak.org.ua/materialy/novosti-otdela/434-intervyu-mitropolita-kirilla-po-itogam-raboty-sinodalnogo-komiteta-po-vzaimodejstviyu-s-kazachestvom-v-2016-godu (brak dostępu).

⁷⁴ www.skvk.org/44044

PODSUMOWANIE

NEOKOZACTWO JAKO SYSTEMOWE, WIELOFUNKCYJNE NARZĘDZIE KREMLA

W najnowszej historii rosyjskiego kozactwa wyodrębnia się zazwyczaj dwa okresy: (1) ruch żywiółowy, zapoczątkowany w końcowym okresie istnienia ZSRR i (2) ruch „upaństwowiony”, poddany ścisłej kontroli władz Federacji Rosyjskiej. O ile ten pierwszy okres charakteryzowały skoncentrowanie się kozaków na własnych problemach i walka o własny wizerunek jako liczącej się siły społecznej w złożonej sytuacji etnicznej i politycznej południa Rosji, to wyróżnikiem drugiego były obawy Kremla, że kozactwo może się stać samodzielną siłą polityczną, kolejnym ogniskiem separatyzmu i konfliktów etnicznych w Federacji Rosyjskiej. Rozhermetyzowanie, „otwarcie” środowiska kozaków zainicjował jelicynowski dekret z 1995 roku o rejestrze organizacji kozackich. Podział na kozaków rejestrowych i nierejestrowych (społecznych) ugruntowała ustawa federalna o służbie państwowej rosyjskiego kozactwa z 2005 roku. Formalne, silnie zbiurokratyzowane i kontrolowane przez Kreml wojskowe stowarzyszenia kozackie rozczarowały znaczną część społeczności kozackiej.

Obecny etap charakteryzuje z jednej strony deklarowane dążenie do przezwyciężenia podziałów, a z drugiej – świadomość władz, że kozactwo nie przekształci się w zdolne do samoorganizacji i samorządności społeczeństwo obywatelskie. Wewnętrzne przesłanki do realizacji takiego scenariusza zostały wyczyszczone w sposób systemowy (prawny i organizacyjny); ponadto w rosyjskiej kulturze politycznej nie ma miejsca dla podmiotowości społeczeństwa. Pozorna „samoorganizacja” jest sterowana i podtrzymywana odgórnie, wspierana ekonomicznie i ideologicznie. Instrumentalizowaniu zmilitaryzowanego stylu życia, barwnej symboliki kulturowej, a także siłowej aury towarzyszy nadawanie neokozactwu specjalnych praw (jak prawo do odrębnego trybu służby wojskowej, ułatwiony dostęp do nadziału gruntów z pań-

stwowego funduszu ziemi, szkół kozackich, dodatkowe możliwości zarobkowania w prywatnych przedsiębiorstwach ochrony, cywilnych i wojskowych), niedostępnych dla pozostałych obywateli. Podobnie jak zarządzana przez Kreml powtórna rejestracja stowarzyszeń kozackich ma to zapewnić infrastrukturę pożądanego modelu rozwoju tzw. społeczeństwa obywatelskiego.

Neokozactwo, traktowane przez Kreml jako systemowy pomocniczy element w architekturze bezpieczeństwa i obronności, nadal jest przedstawiane jako „wolny stan kozacki”, nosiciel „demokracji wojennej”. Po 2012 roku stało się także nosicielem konserwatywnych wartości prawosławnych, walczącym ze zgnilizną Zachodu i fundamentalizmem islamskim itp. Jest to wyraźny ukłon w stronę pamięci historycznej kozaków, podkreślających swą odrębność kulturową i militarno-obronny sposób życia. Pamięć ta jest instrumentalizowana głównie do wychowania wojskowo-patriotycznego dzieci i młodzieży, a także realizacji wojskowych funkcji kozactwa (rezerwy mobilizacyjnej, jednostek OC i OT). Eksperyment kozacki, przetestowany na południu Rosji, rozszerzono bowiem na całe terytorium Federacji Rosyjskiej. Jest rozдутym kremłowskim projektem polityczno-wojskowym, mobilizującym społeczeństwo w obliczu tzw. nowych zagrożeń (nielegalna migracja, ekstremizm, terroryzm, zagrożenia kulturowe, cyberprzestępczość, agresja informacyjna Zachodu).

Polityczny, społeczny i prawny status neokozactwa pozostaje niedookreślony. Jego organizacje i stowarzyszenia mają niewiele wspólnego zarówno z „wojskami”, jak i z trzecim sektorem państwowym czy ze stowarzyszeniami folklorystycznymi i rekonstruktorskimi, jak się je niekiedy kwalifikuje. Ich podstawowymi wyróżnikami są podporządkowanie Kremlowi i wymiana świadczeń (służba w zamian za koncesje i kontrakty). Stanowią one zorganizowane odgórnie stowarzyszenia paramilitarne. Doprowadziło to do zmiany motywacji neokozactwa, także tego młodszej generacji. Dla niej neokozactwo otwiera ścieżkę kariery, bo inne są zablokowane; zapewnia także stabilne dochody. Sprzyja-

jąca koniunktura polityczna przyciąga do niego także radykałów, którzy są wykorzystywani do realizacji różnych celów Kremla, a od których zawsze może się on odciąć.

W kolejnych projektach polityczno-wojskowych, biznesowych, historycznych i społecznych neokozactwo obsadza się w roli pomocników rządzącej korporacji siłowej. Zinstrumentalizowane, stało się wielofunkcyjnym narzędziem Kremla. Jego funkcje przedstawiono w poniższej tabeli:

Funkcja	Sposób realizacji
militarna	<ul style="list-style-type: none"> • baza organizacyjna obrony cywilnej i obrony terytorialnej Federacji Rosyjskiej; • zaplecze osobowe rezerwy mobilizacyjnej i utrzymania stałej gotowości mobilizacyjnej; • formacje pomocnicze straży granicznej; • siły ochotnicze w konfliktach zbrojnych, w których Rosja oficjalnie nie uczestniczy; • cyberwalka i walka informacyjna;
porządkowa i represyjna	<ul style="list-style-type: none"> • ochotnicze drużyny pomocnicze policji; • prywatne służby ochrony obiektów państwowych i municypalnych; • ochrona imprez masowych, olimpiad i mistrzostw piłkarskich; • interwencje w czasie mityngów opozycji; • kontrole marketów pod kątem przemytu zakazanego importu żywności;
ekonomiczna	<ul style="list-style-type: none"> • odciążenie budżetu federalnego na cele bezpieczeństwa i obrony poprzez samofinansowanie się wojskowych stowarzyszeń kozackich; • produkcja żywności dla sił zbrojnych i in. konsumentów strategicznych; • udział w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego Federacji Rosyjskiej; • kozacka przedsiębiorczość jako parawan dla przedsiębiorczości kadry resortów siłowych w stanie spoczynku;

Funkcja	Sposób realizacji
polityczna	<ul style="list-style-type: none"> • umacnianie państwowości rosyjskiej; • dyscyplinowanie mniejszości narodowych; • narzędzie do walki z opozycją; • wsparcie służb specjalnych w ich działaniach aktywnych; • forpocza „rosyjskiego świata” w krajach bliższej i dalszej zagranicy;
społeczna	<ul style="list-style-type: none"> • militaryzacja i wojskowa organizacja społeczeństwa; • społeczna infrastruktura władzy; • wychowanie patriotyczne młodzieży i społeczeństwa w duchu służby państwu; • społeczny czynnik walki z nowymi zagrożeniami: fundamentalizmem islamskim, ekstremizmem etnicznym, nielegalną migracją itp.; • ochotnicze patrole milicji obywatelskiej; • profilaktyka narkomanii, praca wśród rodzin patologicznych i dysfunkcyjnych;
kulturowa/ ideologiczna	<ul style="list-style-type: none"> • kształtowanie nowej tożsamości cywilizacyjnej rosyjskiego społeczeństwa; • ugruntowanie ideologii neoimperialnej (kozactwo jako awangarda w rosyjskiej ideologii eurazjatyckiej); • narzędzie „obrony” kulturowej: walka z wartościami Zachodu i upowszechnianie tzw. tradycyjnych wartości konserwatywnych, opartych na prawosławiu;
dekoracyjna	<ul style="list-style-type: none"> • udział w defiladach na placu Czerwonym w Moskwie i uroczystościach państwowych (dotyczy głównie kompanii honorowej Wojska Kubańskiego); • obsługa regionalnych inicjatyw i uroczystości patriotycznych; • służby ochrony cerkwi i klasztorów, w tym siedziby patriarchy; • uświetnianie uroczystości religijnych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej; • kozacki folklor jako element PR Rosji: państwowe zespoły pieśni i tańca: Kubański Chór Kozacki, Zespół Pieśni i Tańca Kozaków Dońskich z Rostowa, zespół „Stawropoje”, „Kozacy Rosji” z Lipiecka i in.

Warto na zakończenie podkreślić, że o kształcie obecnych relacji państwo–kozacy przesądzą narzucone tym ostatnim rozwiązania prawne i organizacyjne. Na poziomie propagandowym wyróżnia je manifestowanie zdolności współdziałania w umacnianiu militarnej organizacji państwa i społeczeństwa. Zmilitaryzowany styl życia kozaków stanowi znakomite tło widowiskowych akcji informacyjnych. Struktura i podległość tzw. wojsk kozackich, a także sukcesywne zbliżanie ich do standardów wojskowych umożliwiają zarazem systemowe włączenie ich do systemu bezpieczeństwa i obrony, co jest głównym przesłaniem Strategii polityki FR wobec rosyjskiego kozactwa do roku 2020. Problemem pozostają jakość zarządzania rozwojem neokozactwa i zdolność systemu putinowskiego do generowania nowych projektów oraz ich mechanizmów korekcyjnych. Te obecnie wdrażane – w odniesieniu do nowych celów strategicznych – powielają stare, konserwując patologie rosyjskiego systemu polityczno-ekonomicznego.

JOLANTA DARCZEWSKA